

TUNUS'UN 1881'DE FRANSA TARAFINDAN İŞGALİNE KADAR BURADA VALİLİK EDEN HÜSEYNİ ÂİLESİ

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

Mukaddime

Kuzey Afrika'da, Doğu tarafıyla Kuzeyinde *Akdeniz* ve Güney-doğusunda *Trablusgarb* ve Batısında *Cezayir* bulunan *Tunus* bölgesinde XIII. asrın ilk yarısından (625 H. 1228 M.) XVI. asır sonlarına yakın zamana kadar (981 H. 1573 M.) *بنی حفص* = *Benî Hafs* âilesi hüküm sürmüştür.

Tunus 941H. 1534 M. de Kapdân-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa tarafından zaptedilmiş ise de bir sene sora Benî Hafs âilesine yardım eden Alman İmparatoru Beşinci Şarl (Şarlken)'in gayretiyle geri alarak tekrar Benî Hafs Sultanı Mevlay Hasan'a verilmişti. *Tunus*'un dahilî karışıklığından dolayı Tunusluların bazıları Osmanlı hükûmetine başvurarak Osmanlı hâkimiyetini istediklerinden Kılıç Ali Paşa 977 H. 1563 M. de *Tunus* şehrini zabtetti ise de İspanyolların elinde bulunan *Halkulvad* (Goletta)'ı alamamıştı.

979 H. 1571 M. de Osmanlılarla Venedik cumhuriyeti ve müttefikleri arasında vukua gelen *Lepanto* (İnebahtı) muharebesinde Osmanlı donanmasının mağlûbiyetini müteakib 981 H. 1573 M. de Avusturya prenslerinden Don Juan *Tunus*'u Osmanlılardan geri almıştı; fakat *Tunus*'un *Akdeniz*'deki hasımlarına karşı ehemmiyetini kavramış olan Osmanlı devleti, bu işgalden bir sene sonra Kapdân-ı derya Kılıç Ali Paşa ile serdar tayin ettiği Koca Sinan Paşa'yı yollayarak evvelâ *Halkulvad*'ı ve arkasından *Tunus* şehir ve kalesini zabtetmiş ve son *Tunus* hükümdarı Mevlây Muhammed bin Hasan'ı esir ederek *Tunus*'u ilhak eylemiştir (1574 M.).

Tunus'un Osmanlı ülkeleri arasına katılmasından sonra beylerbeyliğine Haydar Paşa tayin edilip muhafazası için de başlarında bir ağa olmak üzere dört bin yeniçeri bırakıldı. *Tunus*'a ikinci beylerbeyi olarak Receb Paşa ve ondan sonra ikinci defa Haydar Paşa

ve onu müteakip sıralasıyla Cafer, Mustafa, Hasan, Mehmed, Cafer ve Hüseyin Paşalar 999 H. 1591 M. tarihine kadar onyedi sene *Tunus*'ta beylerbeyilik yaptılar. Bu müddet zarfında muhafız yeniçeriler epeyce yüze çıktılar.

Hüseyin Paşa zamanında şımarıklıkları artan yeniçeriler ayaklanarak ağalarını ve büyük zabitlerini öldürüp İbrahim adında bir bölük başıyı kendilerine *dayı* tayin ettiler; bu suretle ocaklı idareyi filen ele alıp beylerbeyiler ismen hükûmet sürdüler.

Tunus'ta tayini pâdişah tarafından yapılan ve fakat babadan oğula veya kardeşe intikal eden *امير الاوطان* = *Emirü'l-entan* denilen bir Vatan beyliği de vardı. *Tunus*'ta XVI. asır sonlarında yerli hanedandan olan Ramazan Bey adında bir vatanbeyi bulunuyordu; 1110 H. 1699 M. de bunu, kardeşi Murad Bey öldürerek Vatan beyi olmuş ve dayı-ları da nüfuzu altına almıştı. Murad Bey 1112 H. 1700 M. de *Cezayir*'e karşı açtığı seferde mağlûp olmuş ve bunun acısını çıkarmak üzere 1114 H. 1702 M. de yaptığı ikinci seferden askerleri memnun olmamışlardı. Bunu fırsat bilen Murad Bey'in maiyyeti kumandanlarından İbrahim Şerif adındaki zabıt, Murad Bey'i öldürdükten sonra askeri alarak *Tunus*'a döndü ve bu suretle seksen seneden ziyade Vatan beyliğinde bulunmuş olan Murad Bey âilesinin yerine İbrahim Şerif Vatan beyi olmuştu. Osmanlı hükûmetinin gönderdiği beylerbeyi yine mevcut ise de hüküm ve nüfuzları yoktu.

İbrahim Şerif 1116 H. 1704 M. de *Trablusgarp* üzerine yürüyüp şehri kuşattı ise de kuvvetleri arasında hastalık çıktığından geri dönmeğe mecbur oldu; fakat bu defa *Cezayir* kuvvetleriyle karşılaştı; kendisinden memnun olmayanlar çoğalmıştı. Onun bu durumundan istifade etmek isteyen ve aslen Türk olan kumandanlardan Hüseyin Bey bin Ali, İbrahim Şerif'e karşı cephe alarak onun verdiği emirleri dinlemediğinden İbrahim Şerif *Cezayir*'le yaptığı muharebeyi kaybederek *Cezayir*lilere esir düştü ve *Tunus* kuvvetle'riyle geri dönen Hüseyin bin Ali, ittifakla Vatan beyi oldu (1117 H. 1705 M.) ve bu suretle *Tunus*'ta babadan oğula ve kardeşe intikal etmek üzere yeni bir Vatan beyliği ve arkasından yine aynı âileden olmak üzere *Tunus* beylerbeyiliği ocağı kuruldu.

Cezayir dayısı Mustafa Ağa, *Tunus* kuvvetlerini bozup İbrahim Şerif'i esir aldıktan sonra *Elkef* mevkiini işgal ile orada epey

müddet kaldığından, yeni Vatan beyi Hüseyin bin Ali bundan istifade ile *Tunus*'u tahkim edecek kadar vakit buldu. Halbuki Mustafa Ağa İbrahim Şerif'ten sonra *Tunus*'u elinde biliyor ve Hüseyin Bey'e emirler veriyordu. Hüseyin Bey, Cezayir dayısının *Tunus* üzerine gelmemesi için evvelâ ona müti imiş gibi güler yüz gösterdi ve hazırlığını tamamlayıp müdafaa tertibatı da aldıktan sonra Mustafa Dayıya kafa tutarak *Tunus*'ta işi olmadığını ve geri dönmelerini bildirmişti. Buna karşı Mustafa Dayı derhal *Tunus* üzerine gelerek şehri muhasara etmiş ise de külliyetli zayıat vermiş ve askerinin de yağmacılığı sebebiyle *Tunus*'u almağa muvaffak olamıyarak *Cezayir*'e döndükten sonra dayılıktan azl ve sonra da katledilmiştir.

Hüseyin Bey, bu tehlikeyi savuşturduktan sonra tamamen idareyi eline aldı; *Tunus*'ta yine ismen Osmanlı hükûmetinin göndermiş olduğu zat beylerbeyi bulunuyordu. Hüseyin Bey'e karşı, Cezayirlilere esir düşen İbrahim Şerif, Cezayir dayısı Hasan Hoca'ya külliyetli para ve bir hayli şeyler vâdederek tekrar beyliği almak üzere deniz yoluyla *Tunus* üzerine geldiği gibi, Hüseyin Bey'in Tunus yeniçerilerine dayı tâyin eylediği Sarı Mehmed Hoca da Hüseyin Bey'e karşı cephe almıştı.

Hüseyin Bey, bu iki hasma karşı tedbirli hareket etti; evvelâ Sarı Mehmed Hoca'yı katlettiği gibi, karaya çıkan İbrahim Şerif'i de mağlûp ederek yakalayıp öldürdü ve bu suretle *Tunus* Vatan beyliğini sağladı (1705).

Hüseyin Paşa Bey bin Ali

Mehazlarımıza göre Hüseyin Bey'in babası Ali aslen Türktü. Ali, İbrahim Şerif'in maiyyetinde bulunmuş¹ çok zaman urbanla muharebe etmiş, cesaretiyle tanınmış olup 1077 H. 1666 M. da ölmüştü. Hüseyin Bey de babası gibi Vatan beyi Ramazan ve Murad beylerin ve daha sonra İbrahim Şerif'in maiyyetinde bulunmuş ve kumandanlığa yükselmişti.² Hüseyin Bey, yukarıda görüldüğü üzere İbrahim Şerif'e muhalefet ile onu öldürmüştü. Bunun idaresi zamanında *Tunus*'da sükûnet teessüs etmiş ve aynı

¹ Ali, Türkiyyü'l-asl ve yoldaş yani ocak askeri ki *Tunus*'ta bulunan İbrahim Şerif'in sipahilerinden imiş (*Mektûm Mühimme defteri no. 9*, bu defterin son sahifelerindeki vesika).

² Aynı Mühimme.

zamanda denizciliğe de ehemmiyet vermişti. Hüseyin'in Vatan beyliği, pâdişah tarafından da tasdik edilmişti. Ünvanları *Beyidi* (1117 H. 1705 M.).

Hüseyin Bey'in ilk zamanlarda oğlu olmamıştı; bundan dolayı yeniçeri dayısı bulunan yeğeni yani biraderi Mehmed Bey'in oğlu Ali Bey'i kendisinden sonra Vatan beyliğine namzet göstermişti; fakat daha sonra Hüseyin Bey'in esir düşen bir *Cenevizli* kadından Ali ve Mehmed adlarında iki oğlu doğduğundan bundan dolayı yeğeni Ali Bey, Vatan beyliğinin amcasının ölümünden sonra onun oğullarına geçeceğinden dolayı müteessir olmuştu. Onun bu teessürünü gidermek için Hüseyin Bey, yeğenini Tunus beylerbeyisi tayin ettirdi (1138 Şubat).³ Fakat paşalıkla beylerbeği olan Ali Paşa, irsî olan vatan beyi olmamasından dolayı bu tayinden memnun olmadı; çünkü beylerbeyği ismen büyük ise de nüfuz ve faaliyetten mahrumdu.

Ali Paşa, Vatan beyliğini elde etmek için aynı sene içinde *Tunus* haricinde kendisine taraftar olanlarla anlaştı ve birgün *Tunus*'tan çıkarak sarp ve geçilmesi zor olan (جبل الصلاة) *Cebel üs-salât* mevkiine çekilerek muhalefete başladı; Hüseyin bey uzun bir mücadeleden sonra yeğenini mağlûp etti ve Ali Paşa da oğluyla beraber *Cezayir*'e kaçtı. Cezayir dayısı, Hüseyin bey'in vermeği kabul ettiği bir para mukabilinde Ali Paşa'yı salvermiyeceğini taahhüd etti ve bu suretle Ali Paşa, *Cezayir*'de muhafaza altında kaldı; bu hal 1147 H. 1734 M. senesine kadar devam eyledi. Hüseyin bey aynı zamanda beylerbeğliği de üzerine almıştı.

Ali Paşa *Cezayir*'de boş durmayıp hududda taraftar toplamağa başlamıştı. Cezayir dayısının, Ali Paşa'nın bu faaliyetine müsaade etmesine sebep, Hüseyin Paşa'nın, Ali Paşa için vermeği kabul ettiği tahsisatı göndermemesi ve Ali Paşa'nın da, muvaffak olduğu takdirde *Cezayir*'e bağlanmağı vadetmesi idi. Bunun üzerine Cezayir dayısı, Ali Paşa'ya kuvvet vererek onu *Tunus* hududuna yollamıştı.

Bu durumun ciddiyetini gören Hüseyin Paşa, Ali Paşa'nın hareketini İstanbul'a bildirdiğinden Osmanlı hükümeti, kendilerine münasip sancak verilmek üzere Ali Paşa ile oğlunun *İstanbul*'a gelmelerini, aksi takdirde cezalarının tertibini Cezayir beylerbeğisine

³ *Mühimme defteri* 133, s. 84, sene 1138 cemaziyelâhır ortaları tarihli hüküm.

bildirdi.⁴ Halbuki asıl fesat *Cezayir*'den geliyordu; buralarda ismen nüfuzu olan hükûmetin bu emrine aldırış edilmedi; iki taraf arasında vukua gelen muharebede Hüseyin Paşa'nın büyük oğlu Mehmed Bey ibtida muvaffak oldu ise de sonradan bozuldu ve *Kayravan*'a çekildi; galip gelen Ali Paşa, Cezayir kuvvetleriyle beraber *Tunus*'a girdi; hem beylerbeğliği ve hem Vatan beyliğini eline aldı (1152 H. 1739 M.).

Hüseyin Paşa, *Kayravan*'da kuvvet toplayıp *Tunus* önüne geldi ise de gerisi Ali Paşa'nın oğlu Yun üs Bey tarafından tehdid edilmesi üzerine tekrar *Kayravan*'a çekildi; bu vaziyetlere karşı ferman yollamaktan başka fiilen birşey yapamıyan Osmanlı hükûmeti emri vaki kabul ederek Ali Paşa'nın beylerbeğliğini kabul ve tasdik etti. Hüseyin Paşa *Kayravan*'da Yun üs Bey tarafından muhasara edilmiş ve oğlu Mehmed Bey de *Cezayir*'e kaçmıştı; Hüseyin Paşa da *Cezayir*'e kaçmak istediye muvaffak olamıyarak öldürüldü. Hüseyin Paşa'nın oğulları Mehmed ve Ali beyler sahil şehirlerde tutunmak istedilerse de bir netice elde edemediklerinden *Cezayir*'e çekildiler.

Hüseyin Paşa, halka karşı merhametli olup, memleketin imarına çalışmıştı. *Tunus*'taki yeni camii Hüseyin Paşa yaptırmıştır; *Tunus*'ta uzun süren bu didişmelerden Fransızlar istifade ederek bazı ticaret mahallerini müstemleke haline sokmak istemişlerdi. Hüseyin Paşa'nın diğer tesisleri de vardır. Hüseyin Paşa'nın Vatan beyliğine ilâve olarak beylerbeğliğe de tayini 1133 H. 1720 M. senesinden başlamış oluyor bu suretle beylerbeği olarak idaresi on dokuz sene kadardır.⁵

Ali Paşa

Tunus beylerbeğliği ile Vatan beyliğini elde eden Ali Paşa, *Cezayir*'de bulunan amcazâdeleri Mehmed, Mahmud ve Ali

⁴ *Mühimme defteri* 140, s. 282, 383, sene 1147 Receb ve Zilhicce tarihli hükümler.

⁵ Mektûm mühimme defterinde Hüseyin Paşa'nın *Tunus* beylerbeğliğinin ondokuz sene devam ettiği kaydedilmiştir. Buna göre 1133 hicret yılında (1720 M.) beylerbeği olmuş oluyor. Kendisi 1138 H. 1725 M. de bir ara beylerbeğliği yeğenine bırakmış, fakat onun muhalefeti üzerine tekrar kendi üzerinde toplamıştır; bu suretle Hüseyin Paşa'nın *Tunus* beylerbeğliği 1152 tarihine kadar ondokuz sene oluyor. Sicill-i Osmanî'de Hacı Ali Bey diye gösterilen Ali Paşa'nın beylerbeğliği 1139 senesinde gösterilmiştir.

beylerle uğraştı. Bu üç kardeş Cezayirlilerden kuvvet alarak *Tunus* üzerine geldilerse de *Cezayir* kumandanları arasındaki ihtilâftan dolayı muvaffak olamadılar (1159 H. 1746 M.) Mahmud Bey, *Kostantin* şehrinde vefat etti.

Ali Paşa'nın oğullarının en kudretlisi Yun üs Bey olup babasının muvaffakiyetinde âmil olmuştu; askerler kendisini seviyorlardı; Ali Paşa bundan şüphelendi. Bunun üzerine, Yun üs Bey'e memleketten çıkıp gitmesini aksi takdirde öldürüleceğini bildirdi. Bu tehdid üzerine Yun üs Bey, *Tunus*'un iç kalesini işgal ve *Halkulvad*'ı da zabtederek muharebeye girişti; fakat onun bu hareketi mevzii kaldı; kendisine başka şehir ve kalelerden iltihak eden olmadı. Cephanesini tükettiğinden *Cezayir*'e tâbi *Kostantin* şehrine kaçtı. Ali Paşa, diğer oğlu Mehmed Bey'i vatan beyi ve kendisine vâris yaptı. Mehmed Bey, kendisine kardeşi Süleyman Bey'i rakib addetmiş ise de o sırada Süleyman Bey'in vefatıyla müsterih olmuştur.

Cezayir'de bulunan Hüseyin Paşa'nın oğulları Mehmed ve Ali beyler, Cezayirlilerden yardım gördüler; aldıkları kuvvetle 1169 H. 1756 M. de *Tunus* üzerine gelerek şehri zabtettiler; Ali Paşa kaçmak istediye de muvaffak olamadı ve yakalanarak oğlu Mehmed bey ve kardeşi ve torunlarıyla beraber öldürüldüler; beylerbeğliği on yedi sene kadar sürmüştü.⁶

Mehmed Paşa

Mehmed Bey ile kardeşi muvaffak olup babalarının intikamını aldıktan sonra Mehmed Paşa *Tunus* dayısı ve beylerbeğisi ve kardeşi Ali Bey de vatan beyi oldular (1169 Zilhicce ve 1756 Eylül), Osmanlı hükûmeti bu mücadelelere karşı birşey yapamıyor ve muvaffak olanın beylerbeğliğini tasdik etmekle iktifa ediyordu; bunun neticesi olarak da ancak 1172 H. 1758 M. de hükûmet Mehmed Bey'in beylerbeğliğini kabul ve hükûmetini tasdik etti; bu suretle *Tunus* idaresi yine Hüseyin Paşa âilesine geçti.

Mehmed Paşa, üç sene beylerbeğlik etti.⁷ Eceliyle ölerək yerine Vatan beyi olan kardeşi Ali Bey geçti. Mehmed Paşa,

⁶ Mektûm Mühimme defterinde Ali Paşa'nın beylerbeğliği yirmiiki sene olarak gösteriliyor; buna göre beyliği, amcası Hüseyin Paşa'ya karşı Cezayirlielerin yardımlarını gördüğü 1147 H. 1734 M. tarihinden başlamaktadır.

⁷ Osmanlı hükûmetinin tasdikinden itibaren beylerbeğliği bir sene kadardır.

bu kısa zamanda mütedil hareket ile komşularıyla (Cezayir ve Trablusgarpla) hoş geçindi. 1172 Cemaziyelâhır ve 1759 Şubatta öldüğü zaman Mahmud ve İsmail adlarında küçük yaşta iki oğlu kalmıştı. Vasiyeti üzerine amcaları Ali Paşa bunları himayesine alarak vasî olmuştu; bu çocuklar büyüyünce beylik onlara bırakılacaktı.

Ali Paşa

Bu da biraderi gibi hem beylerbeği ve hem *Tunus* dayısı oldu; biraderi Mehmed Paşa'nın vaziyetine muhalif olarak onun yetmişmiş olan oğullarını ihmal ile vatan beyliğini kendi oğlu Hamuda Mehmed'e verdi ve daha sonra da 1195 H. 1781 M. de otuz yaşında bulunan oğlu Hamuda'ya *Tunus* beylerbeğliği fermanını alarak kendisi çekildi ve 13 Cemaziyelâhır 1196 da (26 Mayıs 1782) vefat etti. Biraderinin yerine beylerbeği olmasından itibaren hükûmeti 23 sene kadardır.⁸ Bunun beylerbeğliği zamanında Korsika adası Fransızlara geçmişti. Halbuki Tunuslular, Korsikalılarla mücadele halinde bulduklarından yine hasmane hareketten vazgeçemediler; bundan dolayı Fransa ile bozuştular; hattâ bir Fransız donanması *Tunus* önüne gelerek bombardıman etti; nihayet Fransa'nın teklifleri kabul edilmek suretiyle 1185 Cemaziyelevvel ve 1771 Eylülden muhasama sona ermişdi.

Hamuda Mehmed Paşa

Bunun beylerbeğliği zamanında *Tunus* beylerinden Mehmed ve Ali beyler ısyan etmişlerse de bir müddet sonra ısyanları bastırılmıştır. Hamuda Paşa, ilk zamanlarında eniştesi Mustafa Hoca'nın tecrübeli idaresi sayesinde rahat etti ve onun ölümünden sonra da bizzat idareyi ele alarak çalıştı; Cezayirliyle çıkmak üzere olan muharebe iki tarafın ve bilhassa Hamuda Paşa'nın yumuşak ve uysal davranmasıyla önlendi. Venedik cumhuriyeti ile de bozuşma oldu, bir Venedik donanması *Sus* şehrini bombardıman etti ise de bir netice alamadı ve nihayet iki taraf anlaşarak 1207 H. 1792 M. de bir muahede imzaladılar.

Osmanlılarla *Rusya* ve müttefiki *Avusturya* arasında vukua gelen 1787 seferinde *Tunus* gemileri de *Akdeniz*'de faaliyette bulundular.

⁸ Mektûm Mühimmede Beylerbeğliği on dokuz senedir.

⁹ Mühimme defterinde buna Mehmed Paşa denildiğine göre isminin Mehmed mahlasının Hamuda olduğu anlaşılıyor.

Hükümet, *Trablusgarb*'a Seydi Ali Paşa'yı vali olarak göndermiş ve sabık vali Ali Paşa da oğullarıyla *Tunus*'a kaçmıştı. Hamuda Paşa, Ali Paşa'ya yardım ederek onu *Trablus*'a gönderip Seydi Ali Paşa'yı kaçmağa mecbur etmiş ve bu suretle Ali Paşa bu sayede oğlu Yusuf Bey lehine valiliği tekrar elde etmişti (1210 H. 1795 M.)¹⁰.

Fransızların 1798 de *Mısır*'ı işgalleri üzerine *Cezayir* ve *Trablus* ocaklarıyla beraber *Tunus*'da Fransa'ya harp ilân etmiştir; bundan sonra *Cezayir*'le *Tunus* arasında vukua gelen çarpışmada Hamuda Paşa kuvvetleri evvelâ mağlûp olduysa da ikinci defa galebe çaldılar ve nihayet iki taraf barışarak muahede imzaladılar (1223 H. 1808 M.).

1225 H. 1810 M. de yeniçeriler Hamuda Paşa'yı öldürüp bu, *paşabey* âilesinden kurtulmak isteyerek kendilerine bir bey tayini ile isyan ettilerse de muvaffak olamadılar; ele geçenler katledildi.

Otuz dört sene *Tunus* beyliğinde bulunmuş olan Hamuda Paşa 1229 Ramazan bayramı gecesini vefat etti ve yerine kardeşi Osman Bey beylerbeği oldu (6 Eylül 1814). Hamuda Paşa'nın mührünün ortasında (حمودا باشا بيك مير ميران = *Hamuda paşa bik Mir-i miran*) ve etrafında (اللهم دام ملكه في دار الجهاد تونس ١١٩٦) yazıları vardır.

Osman Bey

Ali Paşa, *Tunus* beylerbeğliğini, vasiyeti hilâfına Mehmed Paşa'nın oğullarına bırakmıyarak oğlu Hamuda Paşa'yı kendi yerine getirmiş ve bu defa Hamuda Paşa ölünce *Tunus* idaresi kardeşi Osman Bey'e geçmişti. Mehmed Paşa'nın oğlu Mahmud Bey, Hamuda'ya karşı muhalefete geçmiyerek ona sadık kalmıştı; bu defa Osman Bey beylerbeği olunca zâhiren ona karşı da sadık görüldü. Osman Bey'in Salih ve Ali isimlerindeki iki

¹⁰ Seydi Ali Paşa Gürcüdür. Selefî olan Ali Paşa zamanında yalı vekil-harcı [Tersane emini] iken vali tarafından taddolunmuştu. Fakat *Trablus* ocağı ile Ali Paşa arasındaki ihtilâftan istifade ile ocakla anlaşarak Ali Paşa'yı kaçırıp beylerbeğliği elde etmişti. Lâkin sonradan ocaklı ile de geçinememiş ve Ali Paşa el altından *Trablusgarb*'a davet olunmuştu. Ali Paşa, Tunusluların yardımıyla oğlu Yusuf Bey'i göndermiş ve *Trablus* zabt olunarak Seydi Ali Paşa kaçmağa mecbur olmuştu. Ali Paşa'nın ihtiyarlığı sebebiyle *Trablusgarb*'a Yusuf Bey vali olmuştur (Vak'anüvis Halil Bey tarihi - Kütüphanemizdeki nüsha, s. 95).

oğlu babalarından sonra Tunus idaresini ele almak için o makama varis olan amcazadeleri Mahmud beyi öldürmek istediler fakat Mahmud Bey bunu haber aldığından daha evvel davranarak taraftarları ile birlikte beylerbeğinin oturduğu *Bardo* sarayını muhasara edip içeri girerek Osman Bey'i öldürdü (1230 Muharreminin yedinci gecesi ve 9 Aralık 1814). Osman Bey'in oğulları Salih ve Ali beyler *Goletta* yani Halkavulvad'a kaçtılsa da Mahmud Bey'in oğlu Hüseyin Bey arkalarından yetişerek iki kardeşi de öldürdü. Bu suretle *Tunus* beylerbeğliği Mehmed Paşa ailesine geçti. Osman Bey'in beylerbeğliği doksan altı gün sürmüştü. Osman Bey'in memuriyeti henüz Osmanlı pâdişahı tarafından kabul ve teasdik edilmeden evvel vefatı vukua geldiği için beylerbeği rütbesiyle paşa olamamıştır.

Mahmud Paşa

Bunun zamanında da geçimlerini temin için denizde eski usul korsanlık devam ediyor ve devletlerle yaptıkları muahedelere her vakit riayet edilmiyordu. Mahmud Paşa, kuvvetli donanması olan *Cezayir*'den ve kuvvetleri artan Frenklerden çekindiği için mevcut gemilerini arttırmıştı; bunlar *Akdeniz*'deki devletlerin sahil şehir ve kasabalarını vurmakta devam ediyorlardı. 1231 H. 1815 M. de iyi teçhiz edilmiş yirmi Tunus gemisi *Sicilya*'yı vurarak esir alıp dönmüşlerdi. Bu hal *Viyana*'da büyük devletler arasında yapılan kongrede duyulunca teessür uyandırmıştı; alınan esirlerin iadesi için İngiltere hükûmeti çalışacağını taahhüdetti ve İngilizlerin tavassutu üzerine bir bedel mukabilinde esirler geri verildi. Bu uyuşmağı istemiyen askerler bir isyan tertib ettilerse de muvaffak olamadılar. Isyan edenlerin bir kısmı teslim oldu, bir kısmı da gemilere binip kaçtılar ve bu kaçanlar korsanlığa başladılar. Zararın ucu Osmanlı hükûmetine dokunduğu için bunların yakalanmaları ve cezalandırılmaları sahil bey ve kadırlarına emrolundu.

Mahmud Paşa 28 Receb 1239 (30 Mart 1824) 'da vefat etti; beylerbeğliği dokuz sene üç buçuk aydır.

Hüseyin Paşa

Mahmud Paşa'nın oğludur; babasından sonra *Tunus* beylerbeğisi oldu. Bunun zamanında komşusu olan *Cezayir* Fransızların işgaline uğradı (1830 M. de). *Cezayir*'in ablukası sırasında Hüseyin

Paşa, o tarafa hiç yardım eylemediği gibi Çengeloğlu Tahir Paşa'nın Cezayirlilere yardım etmek üzere *Tunus*'tan geçmesine de müsaade etmedi. 1830 da Fransızlarla bir muahede imzalayan Hüseyin Paşa gûya bu suretle mevkiini kurtarmak istedi. Bunun zamanı hâdisesiz geçti ve 23 Muharrem 1251 (21 Mayıs 1835) de vefatı üzerine kardeşi Mustafa Bey beylerbeği oldu. Hüseyin Paşa on bir sene iki ay beylerbeğilik etmiştir.¹¹ Hüseyin Paşa, Sultan Mahmud'un asakir-i nizamiye teşkilâtuna ehemmiyet verdiğini haber alınca memur göndererek bu husustaki kanun ve talimatla muzika ve asker elbiselerinden nümune istemiş ve bunlar kendisine gönderilerek az zamanda beşbin mevcutlu bir muntazam kuvvet vücuda getirmiştir.¹²

Mustafa Paşa

Osmanlı hükûmeti yeni teşkilât mûcibince Mustafa Bey'i asakir-i mansure ferikliği ile *Tunus* valiliğine tâyin etti.¹³ Bunun valiliği iki buçuk sene sürdü ve gürültüsüz geçti. 11 Receb 1253 ve 11 Ekim 1837 de vefat ederek yerine ferik rütbesiyle büyük oğlu Ahmed Paşa tayin edildi.¹⁴ Mustafa Paşa, Osmanlı hükûmetinin *Trablusgarb* ocağını ve *Karamanlı* âilesini bertaraf ettiği sırada Osmanlı donanmasına hayvanat ile dolu dokuz gemi göndermek suretiyle yardım etmiştir.

Ahmed Paşa

Cezayir'in, Fransızlar tarafından zabtu üzerine Osmanlı hükûmeti *Tunus*'u da kaptırmamak için orasını doğrudan doğruya vilâyet olarak kendi nüfuzu altına almak istiyerek kaptan-ı derya Çengeloğlu Tahir Paşa kumandasiyle donanma ve asker yollayıp işgali kararlaştırmıştı ; fakat bu tasavvuru haber alan Fransa hükûmeti, *Tunus* sularına donanma yollayarak bunu önledi. Fransa'nın bundan mak-

¹¹ Mektûm Mühimme defterinde vefatı metindeki gibi gösterilmiş ise de merhum Aziz Samih İlter'in *Şimalî Afrika'da Türkler* isimli eserinde (c. 2, s. 160) Hüseyin Paşa'nın vefatı 29 Muharrem olarak kaydedilmiştir.

¹² *Lûtfî tarihi*, c. 3, s. 169.

¹³ *Cevdet tasnifi dahiliye v. 10744*. Osmanlı hükûmeti Hüseyin Paşa'dan sonra bir aileye inhisar eden *Tunus* valiliğini kaldırmak ve orayı doğrudan doğruya merkeze bağlamak istediye de durum bunu tatbika imkân bırakmadı.

¹⁴ *Şimalî Afrika'da Türkler* isimli eserde (c. 2, s. 170) vefatı birgün evvel gösterilmiştir.

sadı burasını da kolayca elde etmekte. Osmanlı hükûmeti bu durum üzerine ileri gidemiyerek teşebbüsünden vazgeçti. Hükûmet, müracaatı ve ricası üzerine Ahmed Paşa'ya 1256 Cemaziyelâhırda (9 Ağustos 1840) müşir ve vezirlik verdi; bu âileden ilk defa Ahmed Paşa vezir ve müşir olmuştur.

Ahmed Paşa, memlekette faydalı yenilikler vücuda getirdi; esir alım satımını kısmen kaldırdı; Fransa'dan zabitler getirterek talimli asker teşkilâtı yaptı ve askere Avrupa askerleri tarzında elbise giydirdi ve bu suretle yirmi bin kişilik bir ordu vücuda getirdi. Fransa hükûmeti kendisini koltukluyordu; bundan dolayı bir kısım maiyyeti ile Fransa kiralını ziyarete gitti (1262 H. 1846 M.) Ahmed Paşa'nın bir hükümdar gibi kiralı ziyarete gitmesini Osmanlı elçisi Süleyman Bey protesto etti ise de bir netice vermedi.¹⁵ Fakat Osmanlı hükûmetinin *Tunus*'a taarruz etmesi ihtimaline binaen Fransa *Tunus*'u müdafaya da karar vermişti; lâkin hükûmet işi tatlıya bağliyerek ileri gitmedi ve Ahmed Paşa'nın sadakatından bahis ile ona *Tunus* beyliğinde ibkasını havi bir ferman yolladı; bu fermanı kurenadan Selim Bey hususî vapurla *Tunus*'a götürdü; hükûmetin bundan maksadı Ahmed Paşa'yı *Cezayir*'den sonra *Tunus*'a da göz dikmiş olan Fransa tarafına kaçırmamaktı. Bunun zamanında Fransa kiralı, kendisine bir vapur hediye etmiş ve bu vapur *Halkulvad* yani *Goletta* limanında kuma saplanarak kurtarılamamıştır.¹⁶

Ahmed Paşa'ya 1269 H. 1852 M. de nüzül isabet etmiş ve 1271 H. 1854 M. de vefatı vuku bulmuştur. Ahmed Paşa 1853 deki Osmanlı -Rus [Kırım] muharebesinde maiyyeti ümerasından Menlikli Ahmed Paşa kumandasiyle on ikibin kişilik bir fırka asker göndermek suretiyle —ki Fransa'da o sırada Osmanlı devletine yardım maksadiyle harbe iştirak ettiğinden Ahmed Paşa'nın bu yardımında onun da tesiri olmak lâzımdır— sadakat göstermiştir. İkinci Abdülhamid zamanında başvekil olan Tunuslu Hayreddin Paşa, Ahmed Paşa'nın kölelerinden ve yetiştirmelerindendir. Ahmed Paşa'nın *Tunus* valiliği onbeş sene kadardır. Ahmed Paşa'nın mührü dört köşeli olup ortasında «*١٢٥٧* پاشا بك احمد = Paşabey Ahmed 1257» ve etrafında «*يا عالم الخفايا . يارازق البرايا . من فضلك العطايا . اغفر لي الخطايا*» duası görülmüştür.

¹⁵ *Lütfi tarihi, c. 8, s. 70.*

¹⁶ Fransa kiralının gönderdiği vapurun kurtarılamaması sebebiyle bir yenisinin yollanacağı şâyi olmuştu. Bu ikincisi de vasil olmazsa Fransa devleti buna bedel *Tunus*'a ne ihda edecektir; yani ne külâh giydirecektir, mealinde gazeteler mütalâalar beyan etmişlerdir” (*Lütfi tarihi, c. 8, s. 150*).

Ahmed Paşa Tunus eyaletinin veraset hakkının âilesine tahsisini istemiş ise de maksadı müstakil olmaktır denildiğinden isteğine muvaffak olamamış ve İstanbula davet edilmiş fakat özür serdiyle gelmemiştir,

Mehmed Paşa

Hüseyin Paşa'nın oğlu ve Ahmed Paşa'nın amcası oğludur.¹⁷ Müşirlikle *Tunus* valisi oldu. Kendisinin valiliğe intihabı münasebetiyle sadakat ve devlete bağlılığından bahis ile pâdişaha takdim ettiği arapça arizesinin tercümesi, makalemizin sonunda Hayreddin Paşa'nın lâyihasında görülür. Bunun valiliğe tayini senesinde 1853 Osmanlı-Rus harbi devam ettiği için Mehmed Paşa da selefi Ahmed Paşa'nın yaptığı gibi —onun kadar olmamakla beraber— Mirliya (Tuğgeneral) Mehmed Paşa kumandasıyla bir miktar yardımcı kuvvet yollamıştır.

Mehmed Paşa, beş sene kadar *Tunus* valiliğinde bulunarak 1276 Cemaziyevvel ve 1859 aralıkta vefat ettiğinden yerine ikinci müşir denilen kardeşi Mehmed Sâdık Paşa intihab edilmiştir. Valiliği zamanı hâdisesiz geçmiştir.

Sâdık Mehmed Paşa

Biraderi Mehmed Paşa zamanında *Tunus* veziri idi. *Tunus* valiliğine intihab edilince 10 Cemaziyelâhır 1276 ve 5 Ocak 1860 da müşir ve vezirlik menşuriyel valilik fermanı gönderildi¹⁸ ve ondan açılan *Tunus* vezirliğine de kardeşi Seydi Ali Bey getirildi.

Sâdık Paşa *Tunus* valiliğinin kendi evlâdına inhisarını ve bu suretle Osmanlı devletine sıkı surette rabitasını arzetmek üzere Müdiran reisi Tunuslu Hayreddin Paşa'yı 1281 H. 1864 M. de *İstanbul*'a göndermiş ise de o tarihte *Tunus*'un mevcut vaziyetini kendi hesaplarına uygun gören yani Osmanlı devletine sıkı surette bağlılığını istemiyen Fransa hükûmetinin tesiriyle Sâdık Paşa'nın

¹⁷ *Başvekâlet arşivi, Cevdet tasnifi Dahiliye vesikaları, No. 7803.* Mehmed Süreyya Bey merhum *Sicill-i Osmanî* ile *Nuhbet ül-vekayi'* isimli eserlerinde Mehmed Paşa'yı, Ahmed Paşa'nın kardeşi olarak göstermekte ise de doğru değildir. Gerek aile şeceresinde ve gerek Hayreddin Paşa'nın sureti aşağıya konulan lâyihasında Mehmed Paşa'nın, Ahmed Paşa'nın amcası oğlu olduğu görülüyor.

¹⁸ Mühimme defteri, 259, s. 50.

bu arzusuna müsaade edilmedi ve bu hususta uzun uzadıya muhabere cereyan eyledi.¹⁹

Sâdık Paşa aynı senede Fransa'dan istikraz yaptı ve bilâhare bunu ödemediğinden *Fransa, İngiltere, İtalya* ile *Tunus*'dan ikişer kişilik bir komisyon teşkili ile *Tunus* maliyesine el konuldu (1869). Bunu müteakip *Prusya-Fransa* muharebesinde Fransa'nın mağlûp olması ve kiralığın cumhuriyete inkılâbından istifade eden *Tunus* valisi, tekrar Hayreddin Paşa'yı *İstanbul*'a yolluyarak *Tunus*'un Osmanlı idaresine bağlılığını ve beyliğini âilesine inhisarını elde etmeğe muvaffak oldu (1288 H. 1871 M.). Bu husustaki ferman mücibince *Tunus* valisi Osmanlı hükûmetinin müsaadesi olmadan ne harp ve ne de sulh yapabilecek ve lüzumu halinde de Osmanlı ordusuna asker gönderecekti; *Tunus* ahali tarafından memnunlukla kabul edilen bu ferman tatbik edilmedi ve bunun neticesi olarak Sâdık Paşa 1294 H. 1877 M. deki Osmanlı-Rus harbinde asker yollamıyarak cüz'i miktarda para yardımı ile bin kadar hayvan göndermekle iktifa etti. Sâdık Paşa aynı zamanda *Tunus*'un Osmanlı idaresine rabtının memleketi için hayatî bir iş olduğunu takdir ile onun takviyesine çalışmış olan reisi müdiran Hayreddin Paşa'yı da onun yerine geçmek isteyen Mustafa Paşa'nın tertibatı neticesinde azleyletti (14 Receb 1294/25 Temmuz 1877)²⁰.

Tunus'a, *Fransa*'dan başka yeni teşkil edilen *İtalya* kiralığı da göz dikmiş ve bu hususta bu iki devlet arasında bir rekabet hasil olmuştu. Bu hususta *Tunus* müdiran reisi Mustafa Paşa'nın yanlış hareketinin de tesiri vardı. Çünkü bir zamanlar *Fransa*'ya meyl ile ona vâsi imtiyazlar verdiren ve hattâ Fransalıdan başka *Tunus*'ta hiçbir devlet tebaasına imtiyaz vermemeği taahhüd ettiren Mustafa Paşa, daha sonra *İtalya*'ya yanaşmış ve bu halden kuşkulanan *Fransa* fırsat kolhıyarak *Tunus*'u nüfuzu altına olmak için vesile aramakta bulunmuştu.

¹⁹ Bu siyasi muhabere için merhum Aziz Samih İlter'in *Şimalî Afrika'da Türkler* (c. 2, s. 171 ilâ 184) isimli eserine bakın.

²⁰ Hayreddin Paşa'nın, heyet-i müdiran riyasetinden çekilmesinin sebebi, onun Abdülhamid'in şeyhi Zafer Efendi'ye gönderdiği mektuptan anlaşılıyor ki sureti *Son sadrâzamlar*'da (s. 897) vardır. Hayreddin Paşa Şeyh Zafer Efendi'nin tavsiyesiyle *İstanbul*'a getirilerek geldiği gibi (1295 Şevval) de de vezir oldu.

İşte bu sıralarda yani 1881 'de *Tunus*'un *Cezayir* hududundaki kabilelerden Humir (Krumir) aşiretinin aralarında her zaman vukua geldiği üzere *Cezayir* arazisine tecavüz ile buna mâni olmak isteyen Fransız hudut kuvvetleriyle çarpışmaları *Fransa*'nın *Tunus*'u istilâsına bir vesile oldu ve Fransa derhal *Tunus* hududuna kuvvet yığmaya başladı. Bu durum üzerine Sâdık Paşa keyfiyeti bir telgrafla Osmanlı hükûmetine bildirmiş olduğundan hükûmet kendisine metin olmasını bildirdiği gibi *Tunus* kuvvetlerinin, mütecaviz âşireti tedib edeceğini ve dostluğa mugayir bir hareket yapılmamasını Paris elçisi vasıtasıyla Fransa hariciye nezaretine bildirdi ise de ²¹ Fransa'nın maksadı başka olduğundan buna ehemmiyet verilmedi ve bu müracaat, isyanı kendilerinin bastıracağı cevabıyla karşılanarak red olundu.

Filhakika Fransız kuvvetleri hududu geçerek *Tunus*'a doğru ilerlemeğe başladılar ²². Bunu müteakip *Tunus*'taki Fransa konsolosu Sadık Paşa'ya bir mektup yollayarak Fransız kuvvetleri kumandanının kendisiyle görüşerek yapacağı teklifleri kabulünü istediğini bildirmesi üzerine vali büsbütün şaşırıp ve keyfiyeti 13 Cemaziyelâhır 1298 (13 Mayıs 1881) tarihli telgrafla *İstanbul*'a bildirdi ve Sâdık Paşa aynı zamanda Fransa konsolosu Rostan'a verdiği nota ile vaziyeti protesto etmekle beraber kumandanla görüşmeğe muvafakat etti ²³.

²¹ Osmanlı hükûmeti, *Paris*'teki elçisi vasıtasıyla Fransa hariciye nezaretine müracaat ederek *Cezayir* cihetine tecavüz eden bazı *Tunus* kabilelerinin tedibi için *Tunus* valisinin lâzım gelen tedbiri ittihaz ettiğini ve Osmanlı devletiyle Fransa cumhuriyeti arasındaki dostluğa mugayir bir hareket vukua gelmemesini, valinin ittihaz eylediği tedbirlerin asayişin iadesine kâfi olduğunu bildirmiştir (*Başvekâlet arşivi*, Sandık 1, melfuf 6, *Tunus ve Cezayir evrakı*).

²² *Tunus* valisinin 2 Cemaziyelâhır (2 Mayıs 1881) tarihli telgrafında Fransa askerinin *Tunus*'ta ilerlemekte olup *Kâf* ve *Bace* şehirlerini aldıklarını, memlekete ıztırab düşüp *Tunus*'a gelirlerse keyfiyetin ne olacağını bilinmediğini ve bu telgraf yazılırken Fransız donanmasından üç büyük gemi ile bir kurvetin limana demir attıklarını ve bu hale karşı Osmanlı donanmasının *Tunus* sularına gönderilerek kendisine de haber verilmesini istirham etmiştir (*Cezayir-Tunus evrakı*, s. 7 melfufu 1).

²³ 13 Cemaziyelâhır 98 (13 Mayıs 1881) tarihiyle Sâdık Paşa'nın telgrafından :“...Şu saatte bir büyük dahiye zuhur etmiştir; şöyle ki Fransa konsolosu tarafımıza bir mektup gönderip mazmununda *Tunus* şehrine yirmi mil mesafede budi olan *Cedide* nam mahalden Fransa askerinin *Tunus*'a takarrüb etmek üzere oldukları ve asakir-i mezkûre reisinin (kumandanının) kulunuz ile mukabele edip halen vuku bulan suubatın def ve ref'ine müsaade istediğini” kulunuz cevabında

Bu durum üzerine Başvekil Said Paşa, yapılacak tekliflerin bildirilmesi ve Fransızların arzularına göre mukavele akdinin zararları mücip olacağı ve düveli muazzama taraflarından tasdik olunmadıkça hiçbir mukavele imza edilmemesini yazmış²⁴ ve Sâdık Paşa da tavsiye mücibince hareket edeceğini bildirmiş ise de süratle ilerliyen Fransa kuvvetleri kumandanı General Brear valinin görüşmeğe muvafakati üzerine bir bölük kuvvetle *Tunus* şehrine girmiş ve doğruca valinin sarayına gidip on madde üzerine hazırlanmış olan sulh şartlarını! okuyarak dört saat içinde cevap verilmesini ve bu cevabı almaya kadar sarayda kalacağını beyan eylediğinden Sadık Paşa dikte ettirilen bütün teklifleri kabul etmiştir²⁵. Bu anlaşma gereğince *Tunus* valiliği yine Sâdık Paşa'da kalyordu. Fransızlar lüzum gördükleri mahalleri askerle işgal edecekler ve *Tunus* maliyesini nezaret ve kontrolları altına alacaklardı; işte *Cezayir*'in işgalinden yarım asır sonra (12 Mayıs 1881 ve 12 Cemaziyelâhur 1289) tarihli Brear muahedesi ile *Tunus* da Fransız boyunduruğu altına girmiştir.

Osmanlı hükûmeti *Tunus*'un işgalini ve yapılan mukaveleyi tanıyarak keyfiyeti protesto ile beraber *Tunus*'a donanma ve asker

Fransa askerinin *Tunus*'a takarrüblerine hiçbir veçhile muvafakat olunamayacağı ve bu hususta protesto edileceği beyanile asakir-i mezkûre reisi ile görüşmeğe muvafakat edip vuku bulacak teklifatın tarafımıza tahriren takdimini müşir cevab ita olunmuştur. Bu telgrafnâme yazılırken Fransız kuvvetleri protestomuzun hilâfına olarak süratle ilerledikleri ve yapılacak teklifatın bildirileceği arz olunur.

²⁴ Hükûmet, Sâdık Paşa'yı ikaz ile Fransa'nın arzusuna göre mukavele akdi büyük zararları mücib olacağından Bâb-ı âliye arz edilmedikçe ve düveli muazzama taraflarından tasdik olunmadıkça hiçbir mukavele imza etmemesini valiye tavsiye etmiş. Fakat pek az sonra valinin mukaveleyi sormadan imzaladığı Avrupa ajanslarından öğrenilince hükûmet keyfiyeti sorarak hakikaten Sâdık Paşa'nın Fransa'nın tekliflerini aynen kabul eylediğini öğrenmiştir.

²⁵ Başvekâletin sorması üzerine Sâdık Paşa'dan gelen 14 Mayıs 1881 tarihli telgraf :

"*Cedide*'ye vurudunu arz ve iş'ar eylediğim Fransa kuvve-i askeriyesi kumandanı perşembe akşamı (12 Mayıs) merkezi hükûmete yaklaşmış bâdehu bir bölük suvarî ile sarayına gelerek Fransa himayesini mutazammın bir muahedenâmeyi imza etmeğimi talep ile cevabını almadıkça saraydan çıkmıyacağımı beyan ve bunun için dört saat mühlet ita eylemiştir. Kendimi, merkezi hükûmete takarrüb etmiş bir ordunun cebir ve tazyiki altında gördüğümden namusumu vikaye ve sefk-i dimayı men için muahede-i mezkûreyi asla tetkik ve tezekkür etmiyerek imza etmeğe mecbur oldum ve bunu cebir ve tazyik ilcaatiyle imzaladığımı kendisine beyan eyledim" *Başvekâlet arşivi (Tunus ve Cezayir evrakı)*.

göndermeğe kalkıştı ve hattâ donanmayı hazırladı ise de Fransa'nın tehdidi ile karşılaştığından ²⁶ ve tavassutları istenilen büyük devletlerden hiçbirisi de bu işe müdahale etmediklerinden bir netice hasıl olmadı.

Sadık Paşa 1299 senesi sonlarına doğru (1882 M.) vefat ettiğiinden yerine kardeşi Seydi Ali Bey *Tunus* beyi olmuştu. Osmanlı hükûmeti Sâdık Paşa'nın yerine Seydi Ali'nin geçtiğini haber alınca bunun memuriyetinin pâdişah tarafından tasdiki için Fransa hükûmetine müracaat etmiş ise de red cevabı almıştır.²⁷

Tunus'un, filen Fransa idaresi altına geçmesinden sonra, 10 Ağustos 1920 deki *Sevr muahedesine* kadar Osmanlı hükûmeti katıyyen bu ilhakı kabul etmemiş ve nihayet bu muahedenin yirminci maddesi mücibince 1886 tarihinden müteber olmak üzere *Tunus*'un Fransa'ya ait olduğu tasdik olunmuştur.

Cereyan eden vakayı, *Tunus* valisinin hiçbir filî harekette bulunmadığını ve Fransız kuvvetlerinin de mukabele görmeden *Tunus*'a kadar geldiklerini göstermektedir. Şu halde Sâdık Paşa, telgrafında da beyan ettiği üzere namusunu vikaye için Fransız tekliflerini kabul etmiş olduğuna göre kendisinin evvelden bu işgale taraftar olduğu mânasını çıkarmak hata olmasa gerektir.

***

²⁶ 7 Mayıs 1881 tarihiyle Fransa sefaretinden hariciye nezaretine gelen telgrafta şöyle denilmektedir :

“Fransa cumhuri *Tunus* ahalisinin bir kısmıyla elyevm muharib olduğundan cânib-i devlet-i aliyyeden *Tunus*'a kuvve-i askeriyyece vuku bulacak hergünâ sevkiyata bir hareket-i hasmane nazariyle bakacağından Osmanlı donanmasını yolda tevkif etmek ve emaretin hangi cihetine olursa olsun asker ve mühimmat ihracına mümanaat eylemek için Fransa donanmasına emir verilecektir” bu kat'i cevap üzerine asker sevkinden vazgeçilmiş ve buna mukabil alâka gösterilmedi denilmesin diye donanmadan iki gemi yollanması teklifi de red olunmuştur.

²⁷ Başvekil Said Paşa'nın mâbeyne arizasından :

“*Tunus* valisi Sadık Paşa'nın vefatı cihetiyle yerine Seydi Ali Bey'in tâyini emrinde hukuk-ı saltanat-ı seniyye icabatından olduğu üzere muamele-i kadime-i mer'iyyenin icrası hakkında Paris sefaret-i seniyyesine icra olunan tebligata cevaben alınan telgrafnâmenin tercümesi leffiyile hariciye nezaret-i celilesinin tezkeresi arz ve takdim kılındı; hülâsa-i iş'âr gerek Fransa umur-ı hariciye nâzırının ve gerek Dersaadet Fransa sefirinin bu bapta müzakere ve mübaheseye yanaşmadıkları ifadesinden ibaret olup. .(Cezayir ve *Tunus* dosyası, sıra numarası 16).

Başvekâlet Arşivindeki Mektûm Mühimme defterinin dokuzuncu sayısının son sayfelerinde²⁸ aslen Türk olan bu *Tunus* beyleri hakkında şu malûmat vardır :

Tunus Beylerine dair

“Ali Türkiyyü’l-asl ve yoldaş yani ocak askeri ki *Tunus*’ta bulunan İbrahim Şerif’in sipahilerinden imiş. Mezkûr Ali’nin Mehmed ve Hüseyin isimlerinde iki oğlu.

Merkum Mehmed’in oğlu Ali

İkinci künyede muharrer Hüseyin bin Ali’nin Mehmed ve Ali isimlerinde iki oğlu.

İşbu Hüseyin’in oğlu Mehmed’in iki oğlu olup biri Mahmud, diğeri İsmail.

Dördüncü künyede muharrer Ali bin Hüseyin’in iki oğlu olup biri Hamuda diğeri Osman’dır.

Altıncı künyede muharrer Osman bin Ali’nin Salih, Ali, Ahmed isimlerinde üç oğlu.

Beşinci künyedeki Mahmud bin Mehmed’in iki oğlu olup biri Hüseyin diğeri Mustafa.

Sekizinci künyede muharrer Hüseyin bin Mahmud’un sekiz evlâdı olup isimleri Mehmed, Sâdık, Hamuda, Ali, Tayyib, Memun, Tahir, Mahmud.

Sekizinci künyede muharrer Mustafa bin Mahmud’un iki oğlu olup biri Ahmed diğeri Emin’dır.

***

“Hüseyin bin Ali, *Tunus*’ta İbrahim Şerif’in sipahisi olup İbrahim Şerif’e asî olarak onu katl ile yerine geçmiş ve bâdehu *Tunus*’ta yeni camii bina ve inşa ile ondokuz sene beylik etmiştir. Buna karşı biraderi Mahmud’un oğlu Ali ısyan ederek öldürüp yerine geçtiğinden Hüseyin’in oğulları Ali ile Mehmed *Cezayir*’e kaçmışlardır.

Ali bin Mehmed yirmi iki sene beylik ettikten sonra *Cezayir*’de bulunan Hüseyin’in oğullarından Ali ve Mehmed bir ordu tertib edip *Tunus*’a gelip Ali bin Mehmed’i bozup yerine büyük olmak

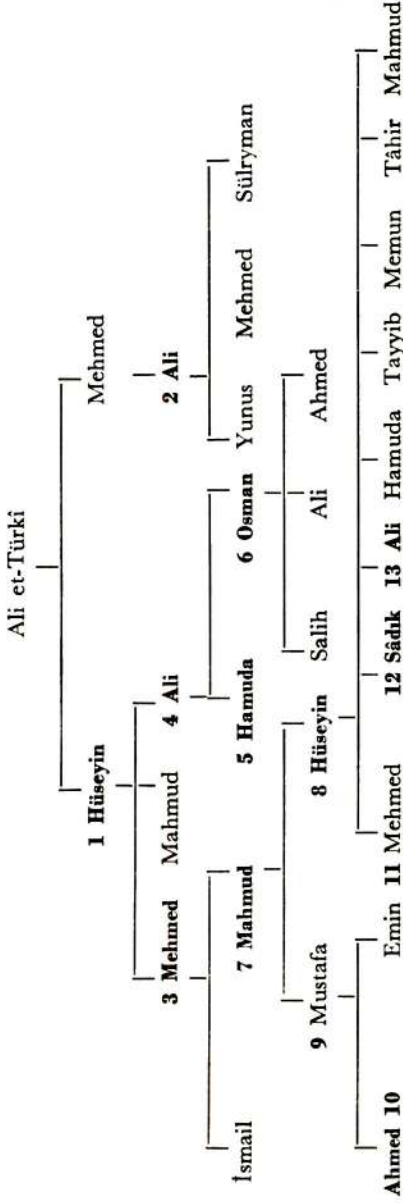
²⁸ Bu Mektûm Mühimme sayfeleri numaralanmamış olduğundan dolayı vesikanın en sonda bulunduğunu söyledik.

hasebiyle Mehmed bin Hüseyin bey olmuş, üç sene beylik edip eceliyle vefat ederek yerine kardeşi Ali bin Hüseyin geçmiş ve ondokuz sene beylikten sonra arzusuyla çekilerek yerine oğlu Hamuda'yı 1195 senesinde *Tunus* beyi yapmıştır.

Hamuda otuzaltı sene beylik ederek 1229 senesi ramazan bayramı gecesi eceliyle vefat etmiş olduğundan yerine kardeşi Osman bin Ali nasbolunup doksanyedi gün beylik ettikten sonra 1230 senesi muharreminin yedinci gecesi amcazâdesi Mahmud bin Mehmed bunun üzerine hücum ve oğullarıyla beraber katl ve îdam ile yerine geçmiş ve on sene beylik ederek 1239 senesi eceliyle ölmüş ve yerine sekizinci künyede muharrer oğlu Hüseyin bin Mahmud geçip oniki sene beylik edip 1251 senesi muharreminin yirmi üçüncü günü eceliyle vefat eylemiş bâdehu yerine karındaşı Mustafa bin Mehmed geçip ikibuçuk sene beylik etmiş ve 1253 senesi recebinin onbirinci günü eceliyle vefat edip yerine oğlu Ahmed, *Tunus* beyi olmuştur. Elhaletü hazihi beylik etmektedir. Tarih-i kayıt 1269 Safer 25."

İşte Mektûm Mühimmedeki *Tunus* beylerine ait bu kayıtlara göre bu Türk ailesinin aşağıdaki tertip üzere bir âile şeceresi vücade gelebilir. Bu Mühimme listesi haricindeki birkaç isim diğer mehzarımızdan alınmıştır.

XVIII. asırda
Tunus'ta Türk Valileri şeceresi²⁹

²⁹ Bu şecerede Tunus Beyliğinde bulunanlar tayin tarihleri sırasıyla rakamla gösterilmiştir.

Tunus hakkında
Tunuslu Hayreddin Paşa Lâyhası

Tunus'un işgaline tekaddüm eden günlerde II. Abdülhamid, esbak Sadr-ı âzam Tunuslu Hayreddin Paşa'dan *Tunus*'un bir tarihçesini istemiş ve o da muhtasar bir şekilde birşey kaleme alıp takdim eylemiş ise de bunu kendisi de kâfi görmediğinden daha mufassal olarak 20 Cemaziyelevvel 98/8 Nisan 97 tarihli (20 Nisan 1881) lâyihamsı ikinci bir tarihçe takdim eylemiştir. Tarihî bir hâtıra olmak üzere bunu aşağıya aynen nekleliyorum; Hayreddin Paşa bilhassa Fransa'nın *Tunus*'u istilâ için nasıl ve ne gibi desiselerle hazırlandığını açık olarak kaydetmektedir.

“Memâlik-i mahrusa-i şâhânenin eczây-ı mütemmimesinden olan *Tunus* kıtasının havza-i devlet-i aliyeye geçtiği tarihten bu ana kadar cereyan eden ahval ve şekl-i idaresi hakkında olan malûmat-ı ubeydânemin atebe-i ulyây-ı mealî- ihtivây-ı hazret-i hilâfetpenahîye arzı hakkında şerefmüteâllik buyurulan emir ve irade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişahîye imtisalen geçende bir lâyiha takdim kılınmıştı. Fermân-ı celilülunvan-ı cenâb-ı veliyyünnimetin sürat-ı infazı maksadiyle lâyiha-i mezkûrede etraflıca ve mükemmelen arz-ı malûmat olunamamış idüğünden vilâyet-i mezkûrenin ahval-i tarihiyyesine ve saltanat-ı seniyyeye olan [merbutiyet ve tâbiyyet-i kadimesine dair tafsilât-ı muktaziyeyi şamil bu kere terkim ve tanzim olunan lâyiha takdim kılınmış ve orada hizmet-i vilâyette bulunanların bu ana kadar ne suretle itaat ve ubudiyet ettiklerine ve vilâyetin derece-i merbutiyyetine delil-i vâzıh olmak üzere mukaddema atebe-i ulyaya ve bâb-ı âliye arz-ı ubudiyeti muhtevi arizaları suretleri dahi zeyl olarak tahrir olunmuş ve bu muharreratın nusha-i asliyelerinin Bâb-ı âlide mahfuz olması lâzım geleceği cümle-i maruzattan bulunmuştur. 20 Cemaziyelevvel sene 98 ve 8 Nisan sene 97.

Hayreddin

Lâyiha sureti

Bu esnada *Fransa* devleti ile *Tunus* hükûmeti beyninde tahaddüs eden münazaadan dolayı nâs beyninde ve gazeteler arasında bir takım sözler tekevvün edip bu hususı hergün meşreb ve ağrazına münasip görünen esbaba haml ile hattâ bazıları *Tunus* eyâletinin istiklâli dâvasına dahi mütecasir olmuş olduklarından eyâlet-i mez-

kürenin berveç-i hülâsa tahrir tarihi ile devlet-i aliyyeye sebeb-i tabiiyetini beyân eylemeği lâzimededen görmüşüzdür.

Tunus eyâleti hâlife-i sâlis Osman hazretlerinin zamanında ve hicretin yirmi altıncı senesinde (milâdi 646-647) fütuhât-ı islâmiyyeye inzıam etmiştir. Eyâlet-i mezkûre tarih-i merkurdan yüzseksen dört (800 M.) tarihine kadar gerek Emevî ve gerek Abbasiye sülâlelerinden olan hulefa tarafından mansub bir valinin idaresinde bulunmuştur. Bu tarihten sonra vülattan *Benî Ağleb* marifetiyle istiklâlî idare rengine girmeğe başlamıştır; nihayet müstakil oldular ve *Cezayir* ve *Fas* ve *Trablus* ve *Tunus*'tan mürekkeb bir memleket merkezi ve payitahtı dahi olmuştur.

Netâyic-i inkılâb ile eyâlet-i mezkûre gâh bu suretle merkez olmuş ve gâhice hükümdarlar sülâlelerinin tebeddüliyle bilâd-ı garbiyyenin idaresi *Fas*'a tâbi olarak *Tunus* dahi oraya iltihak etmiş ve bir aralık *Mısır* ve *Kahire* bunlara munzam olarak merkez-i idare olmuştur. Yani *Benî Hafs* hükümdarlarının zamanına kadar eylâlet-i mezkûre gâh merkez-i idare-i hükümet olup ve gâh *Mısır* veyahut *Fas* idarelerinde mültehim olup renkten renge girmiştir. *Benî Hafs* sülâlesinin evahir-i müddetinde aralarında ihtilâf zuhur edip takım takım ayrılarak yekdiğerin aleyhinde oldukları zamanda hükümdar bulunan Mevlay Hasan, *İspanya*'ya firar edip İspanya kıralına dehalet etmiş ve İspanya tarafından kuvve-i külliyye-i askeriyye sevk olunup muharebât-ı şedideden sonra *Tunus*'u istilâ ile Mevlay Hasan suret-i zahirede bir hükümdar makâmında bulundurulup idare İspanyollarda olmuş ve ahali şu idareden bîzar olduklarına binaen Cennetmekân Sultan Selim Han-ı Sanî hazretlerinin zamanında hilâfet-i uzmaya müracaatla üzerlerinde olan İspanyol belâsının def'ini istida ettiklerinde ol vakit Sinan Paşa'nın kumandasında bir kuvve-i askeriyye ve Kılıç Ali Paşa kumandasında dahi bir kuvve-i bahriyye tertip olunarak *Tunus*'a sevk olunmuş ve bu da 981 senesinde (1673 M.) vaki olup muharebat ve müsademat-ı külliyyeden sonra İspanyollar oradan teb'îd olunarak cünûd-ı Osmanîyye muzaffer oldukta hutbe nâm-ı nâmi-i hümâyuna okunmak ve sikke dahi saltanat-ı seniyye namına darp olunmak ve varidat-ı mahalliyye bit-tamam mahallî masarifatına kalmak ve bırakılıp ikame olunan asker için Ramazan Bey namında tayin olunan kumandan marifetiyle emr-i muhafaza icra kılınmak üzere Haydar Paşa vali tayin olunmuştu. (Sinan Paşa'nın orada ikame eylediği asker [anın] refakatinde

olan kuvve-i cünûdiyyeden idi; hattâ noksan terettüp ettikçe mahallî ahalisinden asker tahrir olunmayıp yine memâlik-i mahrusadan celb ve istihdam kılınur idi, bu kaide tâ asakir-i nizamiyenin teşkiline kadar cari ola geldiği cihetle *Tunus*'un memâlik-i Osmaniyeyden bir cüz olduğu bu kaidenin icrasıyla müeyyed olup her zaman teceddüd eder idi).

Sinan Paşa bu suretle eyâletin tertibatını ikmal eyledikten sonra avdet edip Haydar Paşa dahi valiliği icra ve Ramazan Bey de muhafaza ve inzibata itina eder idi. Vakta ki Haydar Paşa'nın vefatı vuku buldukta Sinan Paşa'nın ikame etmiş olduğu asakir-i müstahfızanın heyeti içinde sahib-i nüfuz olanlar makam-ı vilâyete nail olarak ve birisi dahi emr-i muhafazaya memur edilerek keyfiyet Bâb-ı âliye inha olunur ve vilâyet ferman-ı âlisi dahi onun namına tastir ve tesyir kılınur idi.

İşbu usul-i idare devam ettiği müddetçe emr-i zabıtaya memur olanların unvanı *bey* olup vali makamında bulunanlara dahi *dayı* denilir idi ve her ikisi memur ise de gâh beyin nüfuzu, ve gâh dayının iktidarı tefevvuk eder idi. Murad Bey namında bir zat makam-ı vilâyete [vatan beyliğine] nâil oldukta bu usulün lâğvına muvaffak olarak valiliği sülâlesine hasretmiş ve birçok zaman bunun sülâlesi orada valilik eylemiştir.³⁰

Andan sonra Hüseyin bin Ali namında bir zat asakir-i muhafaza içinde sahib nüfuz olarak valiliği Muradîler sülâlesinden alıp kendisi vali olduğu gibi yine Muradîler misillü bu makamı sülâlesine tahsis edip elhaletü heza *Tunus* valisi bulunanlar bu zatın ahfadındandırlar.

İşbu sülâle meydana çikalıberi iki yüz sene kadar her valinin vefatında yerine geçen zat ahali tarafından suret-i resmîyede makam-ı vilâyete ikad olunup keyfiyet Bâb-ı âliye yazılır ve cânib-i Bâb-ı âli'den ferman-ı vilâyet tastir ve tesyir olunur. Vülât-ı muharrenin kâffesi şu suretle devlet-i aliyye tarafından mansub vali oldukları halde Sinan Paşa tarafından vazolunan kaide mücibince vilâ-

³⁰ Hayreddin Paşa merhum, vatan beyi ile beylerbeğiyi karıştırmıştır. Onun kaydından zikrettiği beyin vatan beyi olduğu anlaşılmalıdır. Bu vatan beyleri idareyi ellerinde bulundurdukları zaman ayrıca Osmanlı hükümetinin *Tunus*'ta beylerbeğisi vardı. Sonradan hem vatan beyliği ve hem beylerbeğilik Hüseyin bin Ali ailesine geçmiştir.

yet heman hutbeyi ve sikkeyi nâm-ı nâmi-i pâdişahiye tahsis edip muharebat-ı haile ve cesime vukuunda dahi tahammül mertebesinde berren ve bahren devlet-i aliyyenin hizmetine bir miktar asker dahi tayin ve îzam olunagelmıştır; varidât-ı mahalliyye dahi masarifât-ı mahalliyyeye karşılık olup devlet-i aliyyeye bir vergi tertip ve îta kılınmamıştır. İşte şu idarenin arasında bundan iki yüz sene mukaddem ibtida *İngiltere* devleti ile *Tunus* valisi beyninde bir mukavele-i ticariye teâtî olunup andan sonra *Fransa* ve sair devletler ile dahi bu suretle akd-ı mukavelât olunmuştur.

Şu hallerden anlaşılıyor ki *Tunus*, öteden beri şimdiki idare-i müstakilleye nâil olup bir aralık ecnebiler ile muahede-i ticariye teâtisine kadar istimal-i istiklâl etmiş ve yirmi seneden mukaddem dahi *İngiltere* ve *Fransa* ve *İtalya* ve *Avusturya* ve *Almanya* devletleriyle *Tunus*'ta istimlâk-i emlâk için akd-ı mukavele edip ol vakitten beri düvel-i müşarünileyhim tebâasından çok kesen orada çiftlik, bağ, bahçe, konak, hane gibi arazi ve akarat mübayaec etmiş ve Fransalılar cümlesinden ziyade buna rağbet ve inhimâk ederek hayli arazi-i cesimeyi gerek ahaliiden ve gerek şimdiki baş müdür Mustafa Paşa'dan iştira eyleyip ³¹ bu münasebetle orada tebaa-i ecnebiyye ve betahsis Fransızlar çoğalmış ise de her vakitte hutbe ve sikke nâm-ı nâmi-i hümâyuna mahsus olarak bir vakit buna hâlel gelmemiştir; ve imtiyazları muhafaza ile beraber *Tunus* hükûmeti veya ahaliisi hiçbir zaman devlet-i aliyyenin hukuk-ı meşruası aleyhinde bulunmamıştır.

Bu kaziyenin şöhreti olabta irae-i huvec ve delâilden müstağni ise de bakiyye-i müddet ona kıyas olunmak üzere karn-ı hazırın nisfi aharı müddetinde vukua gelip bu eyâlet ümerasının ve hususiyle Beyt-i Hüseyinî'nin (Hüseyin bin Ali sülâlesinin) devlet-i aliyye-i Osmaniyeye iltizam eyledikleri itaat-ı gayr-ı mütegayyire-i kâmilelerine delâlet edeceği derkâr olan bazı vekayiin zeyil-i lâyhada zikri faideden hâli değildir.

Avrupa devletleri bu muahedatın icrasından istifade ile umur ve hususlarında resen *Tunus* ile muhaberata başlamışlar ise de bir vakitte muamele-i vakıaları bir hali ittirad kesbedemeyip gâh ol veçhile resen *Tunus* ile temşiyet-i umur ederler ve gâhice *Tunus* hususâtında Bâb-ı âliye müracaat ve şikâyette bulunurlar idi. *Fransa* devleti dahi bu cümledendir.

³¹ Fransızların *Tunus*'tan külliyyetli arazi almaları *Cezayir*'in işgalinden sonra olup işgalin mukaddemesi demektir.

Bin ikiyüz kırkaltı tarih-i hicrîsinde (1830 M.) Fransa devleti *Cezayir*'i istilâ ettikte *Tunus* hükûmetinin siyaseten müstakil olup devlet-i âliyye ile beyinlerinde cari olan muamelât ve muvasalat yalnız bir râbîta-i ruhaniyeden ibaret olduğunu iddiaya kıyam ederek muamelâtını münhasıran *Tunus* ile icraya başlamış ise de sair devletler *Tunus*'un istiklâlî dâvasını tasdik etmeyip yalnız tahaddüs eden dâvalarını *Tunus* ile tesviyeye başladılar. *İngiltere* devleti dahi bu cümleden bulunduysa da daimî surette Fransızların istiklâl politikasına muaraza eder ve devlet-i âliyyenin hukukuna hâlel getürecek şeyleri men'e çalışır idi. *İngiltere* devleti bu minvâl üzere icrây-ı muamelâtı *Cezair-i seb'anın Yunan'a* terkine kadar iltizam etmiş ve *Cezair-i mezkûre* elinden çıkıktan sonra *Fransa*'nın *Tunus* hakkında olan politikasına artık ehemmiyet vermiyerek bu suretle politikasını tahvil etmiştir.

Fransa ise *Cezayir*'e vaz'-ı yed-i istilâ ettikten sonra her bâr *Tunus* hükûmetini müstakil bir hükûmet tanıdıklarını sırası düştükçe suret-i aleniyyede *Tunus* valilerine ifade edegeldikleri gibi *Cezayir*'in ittisâlinde büyük bir devletin komşu olmasını kabul etmeyeceklerini ve *Tunus* tarafından buna karşı bir hareket zuhur etmedikçe *Fransa* tarafından muhafaza olunacağı ve her türlü muavenat dahi icra kılınacağı misillü eğerçi başka bir devlet tarafından merbutiyet iddia ediliyorsa devlet-i âliyye için olsa dahi bu iddiayı kabul edemeyip nüfuzunun tefevvukuna çalışacağı sözlerini Fransızlar ara sıra tefevvüh ederler ve istilâ efkârında olmadıklarını dahi temin eylerlerdi.

Bundan sonra *Sardonya* devleti *İtalya* heyetine girip Roma'yı istilâ ettikte bu devlet dahi *Tunus*'ta tezyid-i nüfuza kalkışarak bu münasebetle *Fransa*'nın rekabetini davet eylemiş ve Fransaluların korkusuyla arzusunun icrasında tereddütten ayrılamamıştır.

Vakta ki *Almanya* devleti ile *Fransa*, muharebeye kıyam ettikte İtalyanlar bunu fırsat addederek ileriye atılmağa başladıklarından ve ol vakit de Hayreddin Paşa (lâyiha sahibi) *Tunus*'un baş müdürlüğünde bulunduğundan şu halin tehlikesini mütalâa ile keyfiyet *Tunus* valisi tarafından Bâb-ı aliye inha olduğu gibi baş müdür Hayreddin Paşa dahi Âli Paşa'ya, arize-i mahsusa ile arz-ı tafsilât eylemiştir. Binaenaleyh Bâb-ı âli bu hususun müzakeresi için *Tunus*'tan bir memurun îzamını bildirmiş ve vali tarafından Hayreddin Paşa intihab olunup yola çıktıktan sonra Âli Paşa'nın vefatı vukubulmasıyle Dersâadete vusulünde Mahmud (Nedim) Paşa hazretleri makam-ı sadarete bulunmuş idi.

Ol vakit müşarünileyh hazretleri ile bu husus ariz ve amik müzakere olunarak ve beynelvükelâ dahi mübahese ve müzakereler cereyan eyliyerek rabita-i kadimeye tevfikân *Tunus*'un devlet-i âliyyenin imtiyaz tahtında bir eyâleti olduğunu ve keyfiyyet-i merbutiyeti mutazammîn bir kıta emr-i âli tastir olunmuştur.

İşbu emr-i âlinin ısdarında *Tunus* ahâlisi ve hükûmeti kaziyeden fevkalgaye mesruiyet ve memnuniyet iktisab ve ibraz etmişlerdir.

Bu nazik eyâlet malûmdur ki birtakım düvel-i mütehasidenin ortasında vaki bir nokta olmak hasebiyle emr-i idaresinde ne kadar müşkilât olduğu bedihiyattan olarak bununla beraber içinde haylıca göçebe kabaile sakin olduğundan ve civarında olan *Cezayir*'de dahi bu aşair-i müteharrikenin kesreti bulunduğundan bunlar beyninde alettevali yekdiğeri aleyhinde bulunmak ve mal ve hayvanat yağma etmek öteden beri câri bir hal ise de *Cezayir*'in Fransaluya geçmesinden beri mürur eden şu elli sene zarfında ve betahsis onbeş sene müddet Hayreddin Paşa'nın baş müdürlük memuriyetinde mütebassırâne hareketle bunca esbâb-ı kaviyye ve düşvar muamelât-ı mütenevvia-i siyasiyyeye karşı idare-i mahalliyeye zerre kadar halel getirilmemiş ve gerek *Fransa* ve gerek *İtalya* devletleri tecavüzata meydan bulmaksızın hüsn-i idare edildiği gibi cümle devletlerle muamelât-ı dostanede bulunmuş ve devlet-i âliyyenin hukukî dahi muhafaza kılınmış iken üç sene mukaddem baş müdürlük memuriyeti şimdi müdür Mustafa Paşa'nın uhdesine ihale olunarak zimam-ı umurı yed-i idaresine alır almaz makasıd-ı zatiye ve ağrâz-ı şahsiyesinin terviç ve tenfizi için ibtida Fransız konsolosuna meyl ve konsolos-ı mumailehye müsaade kapısını açtınp *Tunus*'un umur-ı dahiliyesinin muamelât ve suret-i cereyanına kadar müdahale etmeğe sebebiyet vermiş ve bununla beraber *Tunus* şehrinden *Cezayir*'e olan mesafenin ortasında vaki *Dahle* nam mahalle kadar şömendöfer inşası imtiyazını almış olan Fransa kumpanyasına hattın *Cezayir* hududuna temdidine ve oraların hatlariyle rabtına müsaade göstererek imtiyazatı tevsî ve tecdit eylediği gibi *Tunus*'tan sahile kadar olan mesafede bir şömendöfer inşası ve yine *Tunus*'tan cihet-i şimaliyeye diğer şömendöfer hattının temdidi imtiyazlarını verdikten başka üçüncü hattın imtiyazında bir de Fransalulardan başkaya şömendöfer inşası imtiyazı verilmeyeceği şartını dahi mukavelenâmeye idhal etmiş ve bundan maada *Halkulvad*'da veyahut *Tunus* şehri yanında bir liman inşası imtiyazını vermiş olduğu ve böyle bir muvazenesiz

harekette bulunduğu cihetle İtalya konsolosu ile mumaileyh Mustafa Paşa'nın arası açılarak hattâ birkaç ay birbirleriyle görüşmemiş idiler.

Şu halin arasında nasılsa mumaileyh Mustafa Paşa, Fransaluların taraflarını birden bire bırakıp *İtalya* konsolosuna izhar-ı meyl ve mehabbete başlamış olduğundan ve Fransa gibi komşu ve kavi bir devletin muamelâtınca ittihaz olunmak lâzım gelen mesleğin ehemmiyetini takdir etmiyerek muamelâtını dahi bozmuş ve şöendöferler inşasınca dahi birtakım mevaniin haylûlünde iktiza eden tedabir-i hâkimaneyi ittihaz etmeyip bütün bütün Fransızları gücendirmiş olduğu esnada yukarıda zikr ve beyan olunduğu üzere eyâletin aşayirinden *Tunus* hududunda sakin *Humir* kabilesi tarafından *Cezayir*'de olan bazı kabaile taaddi vuku bularak ve mümaneat eden Fransız askerine silâh ile mukabele edilerek Fransa devleti zaten gücemiş ve hükûmetin muamelâtından na hoşnut bulunmuş olduğundan bu vakadan dolayı iğtinâm-ı fırsat ederek tehdidata kıyam etmiştir.

Eğerçi bu hususta iş yalnız aşayirin edepsizliğinden ibaret olmuş olsa malûmdur ki bunların terbiyesini hükûmetten talep ederek ve tazminat ve tarziye-i lâzimeyi alarak işe nihayet verilmesi ve bilfarz *Tunus*'un tedib-i aşayişe gücü yetmiyecek olur ise kendi tarafından buna teşebbüs olunarak maksadın husuliyle iktifa eylemesi iktiza eder idi. Ne çare ki iş bu kaziyeden ibaret olmayıp Mustafa Paşa'nın ittihaz eylediği meslek bunların nüfuzunu tedenni ettirmiş ve *Tunus*'ta galebe-i nüfuz *İtalya*'ya münhasır olmuş olması cihetiyle aşairin her iki suretle tedibi Fransızlara kanaat bahş olamayacağı ve behemehal nüfuzlarının tefevvuku nasıl esbab ve vesailer mütevakkıf ise ittihaz ve icrasında ısrar edeceği umur-ı tabiiyeden olarak korkulur ki bu sırada devlet-i müşarünileyha daha ileriye dahi atılıp hukuk-ı devlet-i âliyyeyi ve eyâlet-i Tunusiyye'yi bir tehlikeye de ilka edebilir. Mumaileyh Mustafa Paşa'nın tasarrufat vakiasından düvel-i ecnebiye politikasınca zuhura gelen müşkilâtın başka ahalinin envâ-ı mezalime duçar olması gibi sui haller dahi rûnûma olup hattâ bu sebeple çok kimşeler ecnebi himayesi altına girmişlerdir.³²

³² Merhum Hayreddin Paşa (kendisinin vezir-i kebirlikten istifasına sebep olan meselenin vali Sadık Paşa'nın himayesine mazhar olan ve henüz genç bir yaşta bulunan bu Mustafa bin İsmail Paşa olduğunu merhum Şeyh Zafer Efendi'ye göndermiş olduğu 14 Receb 1294 tarihli mektubunda beyan etmektedir. Mektubun sureti (son sadrazâmlarda s. 897) da vardır.

Tafsilât-ı meşruhadan anlaşılıyor ki bu halet ve müşkilât *Tunus* valisi paşa hazretlerinin idare-i umurda derkâr olan halile beraber zimâm-ı idareyi muktedir bir zata tefviz etmeyip idaresiz ve mülâhazasız bir elde bırakılmasından neşet etmiştir.

19 Cemaziyelevvel Sene 98

Zeyil

1245 tarihinde Mora ihtilâli vukuunda devlet-i aliyye merhum Hüseyin Paşa'dan alelâde iane-i harbiye irsalini talep etmekle derhal müşarünileyh harp gemileri irsal etmiştir ki zikrolunan gemiler *Avarin* (=Navarin) vakiasında devlet-i aliyye donanmasıyla beraber muhterik olmuştur ve 1252 tarihinde de *Trablusgarb* beyliğinde bulunan *Karamanlı oğulları*'nın idarece siyret-i seyiyeleri görüldüğü cihetle onların tardiyile *Trablus*'u zabt etmek üzere devlet-i âliyyenin ba's ve isra ettiği kapdan paşanın ianesinde bulunulmasını *Tunus* hükûmetinden talep eylediğine binaen filhal Mühürdar Şakir Paşa donanmây-ı harbiye ile *Trablus*'taki asker-i şâhâneye iane olmak üzere hayvanat ile memlû dokuz kıt'a sefinceyi bilistishab *Trablusgarb*'a gönderilmiştir.

Devlet-i aliyyenin donanma ile kapdan-paşayı *Trablus*'a gönderdiğini Fransalu haber alınca kapdan-ı müşarünileyh *Tunus*'a da gelür vahimesiyle firkayetinlerini *Tunus*'un *Halkulvad* limanına irsal eylemiştir; bu halde merhum vali-i Tunus Mustafa Paşa'nın bu babta Fransa konsolosuna hitaben yazdığı mektup sureti zirde terkim olundu :

“B'ade'l-elkab

Fransa devleti muktezây-ı meveddet ve mehabbeti üzere firkateynlerini memleketimizin limanına gönderdiğine binaen tarafımızdan mukabele-i ikramiye icra olunmuştur; çünkü bizim gemiler Fransa limanlarında bulunduğu halde kendi limanlarımızda bulunmuş gibi olduğuna nazaran Fransa gemileri dahi bizim limanlarda bulunduğu halde Fransa limanlarında bulunmuş demek olduğunda şüphe yoktur. Lâkin devlet-i âliyye donanmasının kapdan paşa kumandasında olarak hemcivar bulunan *Trablus*'ta bulunduğu halde zikrolunan Fransız firkateynlerinin limanımızda ikameti hakkımızda dai-i iştibah olabilir mevaddan olması mülâbesesiyle hakkımızda

mûcib-i fevaid olan devam-ı vücud-ı şevket ve kuvveti eltaf-ı ilâhiyeden mütemenna olan devlet-i aliyye tarafından halen ve istikbalen hakkımızda müntic-i mazarrat olabileceği muhtemeldir. Halbuki *Tunus* vülâtı, devlet-i aliyyenin emir ve nehyine itaat etmeğe mecbur olduğumuz ve camilerimizde pâdişahımızın ismini ziver-i hitabet edegeldiğimiz gibi meskûkâtımız dahi ismiyle mutarraz olduğu cümlelerin malûmudur. Binaenaleyh hiçbir vakitte pâdişahımızın emrine muhalefet ve yahut bir şeyde kendusine irae-i mâsiyet etmek hatırımıza huttur edemez. Bu mukaddeme-i sâdıkaı serd ve beyandan muradımız bu babta vukuu melhuz olan mazarratı, amirale bildirmeniz içindir. Hüsn-i tebliğ-i keyfiyyet hususunda kemal-i dirayet-i velakârinize itimadımız berkemal olmakla ve kavanin-i mehabbet muktezasınca Fransa gemileri her ne vakit buradan mürur eder ve yahut limanlarımıza gelecek olursa muamele-i terhibiyye ve ikramiyyeye mazhar olarak kabul olunacakları derkârdır « ولا زائد سوى » « الخیر والعافیہ والسلام » ile hatime-zen-i makal olurum. Fi 11 Cemazi-yelâhire sene 1252”.

Bir de 1255 tarihinde dahi merhum Ahmed Paşa kenduye rütbe-i müşirî ihsan buyurulmasını devlet-i aliyyeden talep etmekle cennetmekân Sultan Abdülmecid Han tarafından rütbe-i samiye-i müşirî ve vezaret ihsan buyuruldu ve 1265 tarihinde dahi müşir-i müşarünileyh zât-ı şâhâneye ve vüzerasına hedâyây-ı cesime irsal eylesine cevaben cânib-i valây-ı sadaretpenahîden varid olan cevabnâmede vüzeraya olan hedâyanın mahallerine tevziini ve zât-ı hazret-i padişahiye olan hediyeinin tevkifine ruhsat-ı hazret-i pâdişahî erzan buyrulduğu ve bazı mülâhazatının dahi ifadesi, gönderilen memurun takrir-i şifahisine tevdi kıldığı tahrir olunmuştur.

İşbu mütaleattan biri müşarünileyh Ahmed Paşa'nın bizzat merkez-i hilâfete gelmesi lüzumunu ihtar olduğu halde bundan müşarünileyh Ahmed Paşa zât-ı şâhânenin kendüsünden hoşnut olmadığını hissederek havfe düşüp cevaben şu mealde bir kıt'a mektub gönderdi :

“Bâdel’i-ftitah vet’-tahiyye

Pâdişahımızın mecbul oldukları kerem-i (طباع) tibâ’ ve (طول باعی) tûl-i bâi icmâ-ı ümmetin mûtekid olduğu mesailden olmakla o subh-i ihsanı bir setire örtememekte ve o şems-i âtufeti bir (قناع) kinâ setr

edememekte olduğu gibi selefi, hizmet-i devlette irtihal-i dâr-ı ahret ve halefi de saye-i fazl ve ihsân-ı pâdişahîde iktisab-ı hüsn-i taayyüş ve atıfet eylemiş olan bu abd-i âcizin devlet-i aliyye-i ebediyüddevama olan revabıtı esasen sabit ve pâydar ve cümle indinde malûm ve âşikâr olmağla ve elhak vuzuh-ı sabah gibi vâzih bulunmakla şerh ve beyan iktiza etmez.

Zât-ı hilâfetsimat-ı mülkdarîlerinin «الذین صدقوا الله ما عاهدوا عليه» âyet-i kerimesiyle mevsuf olanlardan bulunduğu binaen ehl-i îman hakkında temhid buyurdıkları şûle-i amân-ı pâdişahî iki kişi arasında ihtilâf vaki olamayacak surette vazih ve âyan olduğuna binaen ana münafi olabilir bir hal hutur nümây-ı bâl olamaz. Bu abd-i keminele hayli zamandan beru huzur-ı âli-i pâdişahiye müsul olarak envar-ı mecdiyye ile karirülayn-ı müşahede olmağı temenni eder isem de ne çare zamanenin müsaadesine ve rüzgâr-ı zuhuratın müştahây-ı süfün-i âmâle muvafakat cereyanına mazhar olamayışım şu emel ve arzûy-ı hâlise ve sadıkaya mâni olmaktadır; yoksa müstehilât-ı akliyeden olan adem-i emniyet-i kemteranem mümanaat nüma olmadığı derkârdır; buna niyet ve amal-i çâkeranemde kat'an halel ve nakise rûnümây-ı merkez-i husul olmaması delil ve zâmin-i asardır; binaenaleyh kalb-ı bendegânemi Dersaadete azimet, inayet-i devlet-i âliyyeye taarruz-ı nefsten ibaret olmayıp ikamet ise bu iklimde olan savlet-i şâhânenin hüsn-i vikayesine itinaya münhasır olduğundan mezid-i inayet-i hazret-i veliyyünnimete taarruza hizmet-i vâcibeyi tercih edelim.

Kaldı ki bu çaker-i şakirü'l-ihsanın Dersaadete gelemeyişim mücerred selah-ı umur ve devam-ı muhafaza-i cumhura müsaberet etmek sebebine münhasır olduğu mülâbesesiyle anın kat'an münhic-i mahzur olamayacağı itikadındayım ve medarik-i ukulde ihtilâf-ı nev-i beşer eğerçi mâkul ve menkul ise de müşahede-i sıdk-ı hizmet şu ifade-i vakıa-i bendegânemin tasdikini iktiza edeceği rehin-i bedahat ve Cenab-ı Allah muvaffakiyet-i sadaretpenahilerini teşyid ve evamir ve nevahi-i hayırhahilerini envai yümn ve süüd ile teyid buyursun.

Haturhâh-ı bendegânemin emanet-i âliye-i sadaretpenahilerine³³ tevdi eylemekliğimi talep ve irade buyurmaları niyet-i âcizanemin

³³ Bu tarihte Mustafa Reşid Paşa sadriâzam bulunuyordu.

teşrih ve maksud-ı bendegânemin tavzihine mecburiyet vermiştir. Şöyle ki :

Cenab-ı Allah hafi ve celi her bir hal-i ubeydâneme şahittir ki bu abd-i âciz devlet-i aliyyeye itaat etmek hal-i felah iştimisinde neşet ve hal-i merzât-ı celiyye-i saltanat-ı seniyye ile tezyin-i dût-ı mefharet etmiş ve lebân-ı atifet-i pâdişahi ile tagaddi ve ihsan-ı bî pâyan-ı şehinşahî ile taayyüş eylemiş ve zill-i eman-ı devlet-i âliyyede müstazıl ve eben an Ceddin onuncu mertebede şeref-i hizmet-i bâhirü'l-mes'adet-i hilâfetpenahi ve mazhariyyet-i niam-ı günâgün-ı sultanî ile magbut-ı emasal ve akran olmuş olduğuma binaen âzam-ı emani-i bendegânem devam-ı rızay-ı hazret-i pâdişahî ile beraber abâ ve ecdad-ı bendegânem melûf oldukları âdet üzere hizmet-i saltanat-ı seniyyede ibka buyrulmaktan ibaret ve buna nailiyet ise cedd-i kemteranemin mazhar buyrulduğu saadet idüğü ve bu cyâlet işte bu hal-i itaat üzere devam eyledikçe himaye-i kuvvet-i saltanat-ı seniyye ve şevket-i hakaniye-i devlet-i âliyyede hiçbir cihet ve suretle rehîn-i havf ve keder olamayacağı ve itaat-i memleket ve salah-ı cemâat-i cyâlet ise bu hale vabeste bulunduğu emr-i meczumdur « *واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا* » emr-i ilâhisine nazaran bu ümmet-i islâmiyenin içtimâ kelimesine sermaye-i müstakil dahi bu hal olduğuna ve her beldenin âdetlerine temessük eylemeleri ahali-i belde ile beraber yaradılmış olduğuna binaen her cihette cereyan eden âdetlerin yekdiğerine muhalefeti taat ve ittifaka münafi olmadığı gibi iftiraka da bahis olamayacağı malûmdur. Binaenaleyh Cenab-ı Allah nusratını müstedam buyursun, devlet-i âliyye eğer bu abd-i âzcizin maksud-ı sıdıkda bulunduğumu bilip rastguy olduğumu tahkik buyurduğu halde bu cemiyet-i kalileye acıyıp istidalarını karin-i hayr-ı merhemet buyurması ve cemâat-ı Tunusiyenin ve âdât-ı cemilelerinin ibkasiyle cem eylemesi ve fasl ve insaf-ı pâdişahiye nazaran eslaf-ı kirammın in'am ettiği hilat-ı iftihar bahşayı nez' buyurmayıp belki measir-i eslâf-ı kirammı ihya buyurmak muktezây-ı haslet-i kerime-i şâhânelerinden bulunmakla tezyid-i mekârım buyurmaları memul ve muntazardır.

Malûmdur ki hizmet-i sadatta iltizam-ı sadakat menfaat-i mahsusa-i şahsiyyeye mukaddemdir deyu avudup bizzarrure hakkında envar-ı Osmaniyye ziyadar-ı kemal ve şevket-i hakaniyenin himayetsâz-ı cemal olan işbu ocakta mûtad olan usul mücibince Bâb-ı

âliye hedâya takdimi ile takarrüb-i âcizânemden ibaret olan tarik-i melûf ve marufa iktida eyledim. Mâhaza saltanat-ı seniyyenin takdime-i âcizânemin ezafından istiğnası emr-i malûmdur.

Zikrolunan emirnâme-i sâimde atebe-i şâhâneye olan takdime-i âcizânemin tevkifine izn-i hümâyün sâdır olduğu ve vükelây-ı fiham hazeratı için gönderilen hedayânın erzan buyurulan ruhsat-ı seniyye muktezasınca kabul olduğu hakkında olan fikra bais-i endişe-i derun olmuştur, çünkü tevkif-i hediyeden adem-i kabul ve adem-i kabulden dahi hakk-ı âcizide noksanî-i rıza mânası mefhum-ı âcizî olmakla kalb-i âcizi rehin-i hüzn-i bîşûmar ve müstağrak-ı bihar-ı efkâr olmuştur. Halbuki noksanî-i rızay-ı pâdişahîyi muktazî bu abd-i âcizeden ne bir gûna hareket sudur etmiş ve ne de meslek-i selefte mugayir bir veçhile sülûk vaki olmuştur. Kaldı ki *Tunus*'un selâmet ve saadetinin husuli, devlet-i aliyye ile olan revabıt-ı kadimenin teyid ve teşyidine mütevakıf idüğü cümleye malûm olup bunu inkâr eden ise bedihiyata karşı gelmiş idüğü emr-i meczumdur.

Enva-ı mehaziri mûcib olabilecek tebaud ve tevahhuş etmeğe gelince, anın mahalli taraf-ı âciziden kalb-i hümâyünün muntavi olduğu makamda muhalif hal ve hareket veyahut tagayyür-i efkâr-ı hümâyünü muktazi bir fi'l ve maslahat sudur eylediği vakittir. Halbuki çaker-i keminelere hukuk-ı mütadeyi inkâr ve bihakk-ı hüda bir gûna inad ve ısrarı izmar etmediğim gibi hakkımda bir gûna iştibahı davet eder esbaba dahi tevessül eylemeyip hemişe evân-ı salifeden beru sadât-ı âl-i Osman tarafından takdir buyurulagelen mesleki îtiyad edegeldiğime ve kadim ise kîdemi üzerine terk ve ibka edilmek lâzîmeden bulunduğuna binaen şimdiki halde nefis-i vatan cihetinden bir gûna muhatara olmadığı derkârdır; şöyle ki :

Uhde-i islâmiyete mütehattim olan umur-ı vâcibe ve mefruzayı mütekeffil olan zât-ı hazret-i zillullahın herkes hakkında râyegân buyurdukları eman ve niyet-i hayriyye ve adalet-i ömriyye-i bî-payan ve şefkat-i bî-güman iktizasınca ihsan eyledikleri hürriyet îcabınca nefis-i çâkeranemce bir gûna muhatara görmediğim gibi vatanca dahi madem ki himaye-i devlette bulunuyoruz savlet-i şâhânenin anı muhit olduğuna binaen olbabta edna mertebe taarruz vukui farz olursa kuvvet ve şevket-i mülkdari eydi-i mütearrızî şikest eyliyeceğinde iştibah olunmamasına nazaran hatar görülemez.

Bu halde *Tunus* gibi bir islâm memleketini himaye ve tetavül-i eydi-i mütearrızdan muhafaza ve ol memleketin istırrar-ı âdetine

müsaade buyurmak meyanında birgüna münafat olmadığı rehin-i subuttur. Binaberin lisan-ı sıdk-nişan-ı bendegâneme alamıyacağım tevehhüm-i istiklâlin hayal ve hatırıma hutur eylemesi emrinde cenab-ı hakkın mağfiretini talep eder ve bu makule mekalden hüday-ı müteale sığmırım; çünkü bu iklimin minberleri her cuma günleri taat-i pâdişahiye mülâzimetini yâd ve beyan ve âdet-i melûfeleri makrun-ı takdir-i mülkdari olmasından nâşi icrây-ı şükr ve mahmedet-i bî payan etmekte olduğu ve dirhem ve dinar-ı Tunusunin aktâr-ı sâirece revacı nâm-ı nâmi-i hazret-i pâdişahi ile ziyetyab-ı cemal olmasına münhasır bulunduğu vareste-i külfе-i beyan ve elkab-ı bendegânemin eşrefi ise saltanat-ı seniyyenin mahz-ı fazl ve kemal-i adli olarak in'am buyurduğu meratib-i seniyyeden müstahik gördüğü elkabtan ibaret idüğü dahi emr-i ayandır.

İşte vareste-i şeyn ve temviye ve azade-i hatır-ı münafat-ı teşbih olarak kalb-i bendegânemde olan nuhbe-i âmâli arz eylediğime bin-aen işbu ifade-i çakeranem makrun-ı kabul olur ise memul-i çakeranem rehin-i kuvvet olup bilâkis zuhur eder ise naçar مع الصابرين « ان الله » لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم » demekten başka ne diyebilirim.

Allahü azimüşşan hazretlerine ayandır ki biz ne tagayyür ettik ve ne de mâruz-ı huzur-ı âli olan âmâlden başka bir şey izhar eyledik ve kâffeten tahrir olunan akvalden « يوم تبلى السرائر » de mesul olduğumuz itikadındayım.

İşbu mektubumun kâffe-i maaliye müstahik olan Bâb-ı âliye mevsukumuz fazıl ve kâmil ve nuhbe-i emasil oğlumuz asakir-i bahriye mirlivası Mehmed Paşa, îsaline memur edilmiş ve refakatına kâtib-i habir ve mevsukumuz oğlumuz (على الدرناوى) Ali ed-Dernavî verilmiş olmakla sûy-ı âcizîye tavsil ve tebliğini murad buyuracak kâffe-i tebliğatin mumaileyhimaya tevdi buyurulmasını ve kalb-i bendegâneme mucib-i inbisat ve bais-i iade-i üns ve neşat olan ahbâr-ı hayriyye ile iade edilmelerini zât-ı âli-i sadr-ı âzamîden arzu ve tevakkudayım, ve eltâf-ı ilâhiyeden de devlet-i âliyye-i mecidîyyenin devam-ı izz ü şevketi ve hududunun kuvveti ve şu hudud ve hukukuna muanid olanlar üzerine husuli-i muzafferiyeti istidadındayım baki vesselâm. Fi. 20 Zilkade sene 1265.

İşbu mektup merhum Ahmed Paşa'nın istiklâliyet talep ve arzusunda olduğu hakkında bazı cühelânın isnat ettikleri azviyyattan

beraetine vazıhan delâlet eder. ³⁴ Gerek bu mektubu ve gerek amâl-i adidesi ve hususiyle Kırım muharebesinde kâffe-i masarifi, Tunus hükûmetine âid olmak şartıyla oniki bin neferden mürekkeb bir ordu ile altı kıta sefine-i harbiye irsali ile icra eylediği iane-i askeriye delâletiyle müşarünileyhin bilâkis devlet-i âliyyeye tamamiyle itaati iltizam etmiş olduğunu isbat eder.

Müşarünileyhin nuhbe-i âmal ve mesaisi saltanat-ı seniyyenin taarrüf ve teşkilâtınca Tunus eyâleti vilâyetinin âilesine veraset hakkının resmen îta buyrulması idi. Bu lütuf ve müsaade kenduden sonra Hayreddin Paşa vasıtasıyla 1288 (1871 M.) tarihinde müyesser olan fermân-ı âli ile rehin-i husul olmuştur.

Müşarünileyhin vefatiyle yerine ammizadesi merhum Mehmed Paşa vali olmakla adât-ı kadime-i eslafa riayeten tasdik-i vilâyeti hakkında fermân-ı âli isdarını pişgâh-ı Cenâb-ı zillullahîden sureti zirde muharrer arizesiyle talep ve istida etti.

Suret-i tercüme-i arıza

Ba'de'l-elkab. Hak-i pâ-yi âlî-i hazret-i pâdişahiye mâruz-ı abd-i kadimleridir ki cenâb-ı hak zât-ı hilâfetmeâb-ı şâhânelerine ömür ve afiyet-i bîpayan ve kemal-i nüfuz-ı emrû ferman ihсан buyursun. Rehin-i nimet-i bîpayan ve abd-i kemer beste-i taat fermân-ı cenâb-ı mülükâne olan ve hizmet-i devlet-i âliyyelerinde bu *âl-i Hüseyinî*'nin onuncusu bulunan ammizadem Müşir Ahmed Paşa bi-eyyi niyetin ve amelen zât-ı şevketsimat-ı hilâfetpenahîlerine itaat ve hüsnü hizmette bulunduğu halde irtihal-i dâr-ı ahret etmekle ve ol anda Tunus ahâlisi kaffe-i makalid-i umurlarını yed-i kemteraneme teslim eylemekle çâker-i keminelere temin-i bilâd ve izale-i havf ve haşyet-i ibad ve seddi turuk-ı fesad hususunda rızây-ı hilâfetpenahîlerine

³⁴ Merhum Hayreddin Paşa, Ahmed Paşa'nın kölelerinden ve yetiştirmelerinden olup efendisi hakkında müdafaada bulunması nimetşinaslığına delildir. Filhakika Ahmed Paşa da arızasında sadakatinden ve istiklâl sevdası olmadığından bahis ile hakkındaki dedikoduyu red eyliyor; fakat kendisinin *İstanbul*'a davet edilip özür serdiyle pâdişaha arz-ı tazimat etmemesi ve Fransa kıralını ziyarete gitmesi dikkatten kaçmamaktadır. *Trablusgarb* ocağının kaldırılarak orasının doğrudan doğruya hükûmet tarafından tayin edilen bir vali ile idare olunması gibi kendisinin de *İstanbul*'da tevkifi ile aynı hale uğramasından çekinmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

muvaffakiyet arzusuyle cem'i kelime-i islâmiyye ve menabir-i eyâlette saltanat-ı seniyyeye daavât-ı hayriyye vâcibatını iltizama müsaraat ve ahkâm-ı şeriiyyeye îtisama mübaderet eylediğimi ve eslaf-ı kemteranemin selef-i salih-i selâtin-i devlet-i âliyye ile derkâr olan âdetlerine tevfikân her bir emr-i ferman-ı hümâyunlarına hasr-ı samia-i itaat ettiğimi arz ve beyân ile beraber bu çakerleri zill-i zalil-i saltanat-ı seniyye-i şâhânelerinde büyüyüp niam-ı atfet-i celile-i münimaneleriyle perverde olmuş ve eltâf-ı mütenevviatülecân-ı şâhâneleriyle kesb-i iftihar yeylemiş ve beynennas şâhrâh-ı muvaffakiyet olan envar-ı sâtâtülâsar-ı inâyet-i zillullâhileriyle (استضاعه) istizâa eylemiş olduğuma ve nuhbe-i âmâl-i bendegânem ise hizmet-i kemteranemin eslâf-ı çakeraneme faik olarak bu sebeple rızay-ı âli-i hilâfetpenahilerini istihsal etmekten ibaret bulunduğuna binaen hidemat-ı sabıkayı mucib-i hürmet-i faika addederek ve (عادات السادات) (سادات العادات) âdâtü's-sâdât Sâdâtu'l-âdât müceddasınca eslâf-ı çakeranem hakkında rayegân buyurulan inayet-ı celile-i şâhânelerinin hakkı ubeydânemde tezyid ve mebâni-i ubudiyet ve ihtisas-ı kemteranem teşyid ve tekid buyurulmak istidasına cüret ve cenâb-ı hak niyet-i ubeydâneme göre âmâl-i maruza-i kemteranemin madamel-hayat ibrâz-ı meassir-i meşküresine muvaffak buyursun.

Evvelce gönderilen ve mazhar-ı hüsnü kabul olan bir fırka-i askeriyyeye kuvvetüzzahr olmak üzere bu kere dahi bir miktar asker irsaline müsaraat eyledim.³⁵ Bunlar hakkında dahi neyyir-i kabul-i mülûkânelerinin şâşaa-nümây-ı envar buyurulmasını istida eylerim ve eğerçi miktarının zaaf-ı âcizanemi irac edeceği derkâr ise de (الهدايا على قدر مهابها) “Elhedaya alâ kadr-i mühdîha,, meseline derkâr olan ilmi sâmi-i şehinşahileri medâr-ı tesliyet-i ubeydânem olduğuna ve bir de taraf-ı ubeydânemden havass-ı bendegân-ı saltanat-ı seniyyeden ve çakerlerince vüsuk ve emniyet ve necabet ve kifayetine îtimadım bulunan erkân-ı heyet-i vilâyetten ferzend-i çakeri mesabesinde bulunan mirliva Mehmed Paşa asakir-i merkumenin kumandasında takdim etmek üzere bilvekilâ memur edildiğine binaen arzuy-ı mebusün anı-ı bendegânemin hayyiz ârây-ı zuhur olmasını lûtf ve inâyet-i celile-i şehinşahilerinden iltimas ederim.

³⁵ Bu tarihte Osmanlı-Rus muharebesi (meşhur Sivastopol muharebesi) devam etmekte idi.

Cenâb-ı hak bu abd-i âcizi saltanat-ı seniyyelerine vacib olan itaate hüsnü muvaffakiyetle begâm ve mevdu-ı yed-i müeyyedi olarak *Tunus*'ta sakin bulunan tebaa-i şâhânelerinin hukuk-ı meşruasının teminine ve rızây-ı mekârim irtizây-ı mülükânelerini istilzam eden hidemât-ı meşkûrenin hüsn-i ifasına nailiyetle rehin-i sürur-ı mâlakelâm buyursun Amin. Fî Şevval sene 1271).

Tunus ümerasının devlet-i aliyyeye itaat ve inkıyadlarına dair saded-i zikrinde bulunduğumuz delâilin ziyade izahı hakkında eyâletin 1251 tarihinden bu ânedek Bâb-ı âliye gönderilen memurlarını zikredelim :

Evvelâ 1251 (1835) tarihinde merhum Mustafa Paşa'nın vilâyeti hakkında ferman-ı âli talebi için mühürdar Şakir Paşa hedâyay-ı cesime ile Âsitâneye izam kılındı ve 1252 (1836) tarihinde Ahmed Paşa, vilâyeti için ferman istihsali zımında büyük Ahmed Bey birtakım hediyeler ile irsal olundu ve 1254 tarihinde Ferhad Ağa gönderildi ve sâl-i mezkûr evahirinde memleketin âlimi ve asrın benamı olan Eşşeyh Esseyyid Mahmud irsal olundular ve 1255 (1839) tarihinde de Cennet-mekân Firdevs- âşiyân Abdülmecid Han Hazretlerinin cülûs-ı hümâyunlarının tehniyeti ve o vesile ile merhum Ahmed Paşa uhdesine müşiriyet unvanının ihsan buyurulması ricasiyle Pehlivan Mustafa Paşa hedâyây-ı vafire ile izam buyrulduğuna binaen paşay-ı müşarünileyhe maa vezaret rütbe-i müşiriyet ihsan buyrulmuştur.

Ve 1256 (1840) tarihinde de Ferhad Ağa birtakım mekâtib ve hedâya ile isra kılındı ve 1258 (1842) senesinde dahi Hayreddin Kethüda (esbak Başvekil Tunuslu Hayreddin Paşa) ile beraber Ecşşeyh Seyyid Ahmed bin Ebi'z-Ziyaf hedâyay-ı cesime ile ba's olundular bu cümle-i mütekaddime meyanında edevât-ı harbiyesiyle beraber bir kıta sefine-i harbiye irsal ve üçyüz bin frank nakid dahi irsal kılınmıştır.

Ve 1265 (1848) tarihinde Mirлива Mehmed Paşa hedâyay-ı cemile ile gönderildi ve 1269 senesinde de vefat eden valide sultanın tâziyeti zımında Mirлива Mehmed Paşa irsal kılındı ve 1270 tarihinde de Rusyalu ile küşad olunan muharebede devlet-i âliyyeye iane olarak mirлива Mehmed Paşa kumandasiyle malûmül miktar asker gönderilmiş ve levazımatı paşay-ı müşarünileyh vasıtasıyla ihzar kılınmıştır ve 1271 de de mumaileyh Mehmed Paşa tekrar

hedâyay-ı kebire ile tısyar kılındı. Ezcümle merhum Mehmed Paşa (Tunus valisi) için vilâyet fermanının talebi zımnında bir milyon frank dahi ihda olundu ve 1276 (1859) tarihinde de Hayreddin Paşa, şimdiki vali Mehmed Sâdık Paşa'nın vilâyeti için talebi ferman memuriyeti ile ve hedâyay-ı cesime ile gönderilmiştir ve 1278 (1861) tarihinde de Sultan Abdülaziz Han'ın tebrik-i saltanatı zımnında Harbiye Nâzırı Mustafa Paşa hedâyay-ı cesime ile isrâl olunmuştur.

Ve kezâlik 1281 (1864) tarihinde de Tunus eyâletinin saltanat-ı seniyyeye olan revâbit-ı kadimesinin tahriri memuriyetiyle müşarünileyh Hayreddin Paşa gönderildiği gibi memuriyet-i mezkûre için 1288 (1871) sâl-i ferhunde falinde tekrar tâyin olundu. Müşarünileyhin bu son azimetinde maksud-ı mezkûrun itmamı, 1288 tarihli ferman-ı âlişânın ahziyle hasıl olmuştur.

Ve 1292 (1875) tarihinde³⁶ dahi harbiye müdiri Rüstem Paşa evvelâ Sultan Murad hazretlerinin tebrik-i cülûsı için gönderildiği gibi saniyen dahi halen şevket-efzây-ı taht-ı âlî-baht-ı saltanat olan hilâfet-meab efendimiz hazretlerinin tehniyet-i cülûs-ı hümâyunları zımnında i'zam ve isra kılındı ve muharebe-i ahire esnasında *Tunus*'tan evvel-i emirde irsal kılınacak miktar asker hazır ve muntazam bulunmadığı halde yetmiş beş bin lira ve bin at ve ester iane kılınıp ondan sonra muharebenin şiddetlendiği sırada bir miktar asker dahi tehyie kılınmış iken müsaleha mün'akid olmuştur³⁷.

³⁶ Sultan Abdülaziz'in hal'i ile V. Murad'ın cülûsü 1293 Cemaziyel-evvelinin yedisinde olduğundan Hayreddin Paşa'nın metinde gösterdiği tarih yanlıştır.

³⁷ 1294 H. 1877 M. Osmanlı-Rus harbinde oldukça mühim kuvveti olan *Tunus*'un asker göndermemesi tevîl ile örtülmüş, Hayreddin Paşa o tarihte reis-i müdiran olduğundan bu husustaki kayıtsızlığın ve mühimsememenin sebebini yazmamıştır.